

JAARGANG 21 • NUMMER 1 • VOORJAAR 2010

ZOOGDIER

Jaar van het Wild Zwijn

Egel op Rode lijst?

Vleermuizen geteld

Inhoud

ZOOGDIER is het populair-wetenschappelijk kwartaaltijdschrift van de Zoogdierverseniging (Nederland) en de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt (Vlaanderen).

Op de voorpagina: Wild Zwijn, gefotografeerd door Edwin Kats.

Aanwijzingen voor auteurs

- Concept artikelen en andere kopij sturen naar:
redactie.zoogdier@zoogdierverseniging.nl
- Deadlines voor insturen artikelen zijn:
1 juli, 1 oktober, 1 januari, 1 april.
- De redactie kan hulp bieden bij het schrijven van artikelen.
- De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te redigeren of te weigeren.
- Nadere aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie.

Lidmaatschap Zoogdierverseniging en abonnement Natuurpunt Lidmaatschap van de Zoogdierverseniging met alleen de ontvangst van Zoogdier kost 18 euro per jaar. Lidmaatschap met daarnaast het wetenschappelijke tijdschrift Lutra kost 30 euro per jaar. Overmaken op Postbank 203737 of voor België op rekening 000-1486269-35, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Opzeggen: uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december bij het Bureau van de Zoogdierverseniging.

Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier abonneren door 10 euro over te maken op 000-1486269-35 onder vermelding van "Zoogdier" en hun lidnummer. Hiermee worden ze lid van de Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep Vlaanderen en krijgen ze een aantal voordelen, zoals korting op activiteiten.

ISSN 0925-1006

Disclaimer De artikelen in Zoogdier geven niet noodzakelijkerwijs de mening van de Zoogdierverseniging of van Natuurpunt weer maar zijn voor rekening van de auteurs.

Redactieadres Redactie Zoogdier, Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, redactie.zoogdier@zoogdierverseniging.nl

Redactie Froukje Rienks, Jos Teeuwisse (hoofdredacteur), Bob Vandendriessche, Goedele Verbeylen, Stefan Vreugdenhil, Joke Winkelman, Aalderik Pot, Jeroen Mos, Marije Siemensma.

Eindredactie Eric van Kaathoven

Medewerkers Dirk Criel, Dick Klees, Rob Koelman, Johannes Regelink, Rollin Verlinde, www.vildaphoto.net

Vormgeving BARD87, 's-Graveland

Losse nummers Zoogdier Losse nummers kosten 6 euro (inclusief porto) en zijn te bestellen via het redactieadres o.v.v. jaargang en nummer.

3	2010 is het Jaar van het Wild Zwijn
7	Egel moet op Rode Lijst bedreigde zoogdieren
11	Het vijfde internationale beversymposium
14	Goed nieuws uit de wintwerverblijven
18	Noordse woelmuis op de Makkumerwaard
22	Kwaliteit cultuurlandschap belangrijk voor zoogdieren
26	Hyperlink
28	Forum - Achteruitgang zoogdieren gestopt
30	Waarnemingen
32	Kort Nieuws
35	Agenda & adressen
36	Het moment van....

Lutra, voor wie meer diepgang wil

Naast Zoogdier geeft de Zoogdierverseniging het wetenschappelijke tijdschrift Lutra uit. De artikelen in Lutra gaan wat dieper in op de materie en worden door deskundigen eerst aan een kritische blik onderworpen voordat ze gepubliceerd worden. De artikelen in Lutra behandelen alle aspecten van de zoogdierkunde en -bescherming in Europa en soms ook daar buiten, maar de nadruk ligt op artikelen over ecologie, biogeografie, gedrag en morfologie. De meeste artikelen zijn geschreven in het Engels met een Nederlandse samenvatting. Het omgekeerde, Nederlandstalige artikelen met een Engelse samenvatting komt ook voor. Iedereen kan artikelen voor Lutra aanleveren en de redactie is in hoge mate bereid beginnende wetenschappers, zowel beroeps als amateurs, bij het schrijven te helpen.

Lutra verschijnt twee maal per jaar.

Een los abonnement op Lutra kost €21,- per jaar. Leden van de Zoogdierverseniging krijgen korting. Zij betalen maar €12,- per jaar.

Aanmelden voor een abonnement kan bij het secretariaat van de Zoogdierverseniging (zie colofon hiernaast).

Het manjetjes wild zwijn, de keiler, is een indrukwekkende verschijning. Foto Edwin Kats

Positieve aandacht voor oprukkende zwijnen

2010 is Jaar van het Wild Zwijn

Het wild zwijn is niet alleen één van de imposantste en intelligentste zoogdieren die je in de Nederlandse natuur kunt ontmoeten, maar ook één van de meest controversiële. Overlast en oprukkende zwijnen zijn daaraan debet en zorgen voor een slecht imago. De Zoogdierverseniging vindt het tijd voor wat positieve aandacht en roept 2010 uit tot het Jaar van het Wild Zwijn.

Stefan Vreugdenhil en Erwin van Maanen

Het wild zwijn of everzwijn (*Sus scrofa*) is al duizenden jaren onderdeel van de Nederlandse wilde fauna. Maar bijna waren ze verdwenen. Rond 1900 waren er geen populaties van het wild zwijn meer over in Nederland. Er kwamen alleen nog zwerende dieren voor. Het wild zwijn werd toen van de ondergang gered door Prins Hen-

drik, die in de Kroondomeinen Oost-Europese dieren uitzette voor de jacht. Sindsdien is de populatie weer stevig gegroeid.

Op papier Wilde zwijnen komen in het Nederland van nu 'officieel' alleen voor op de Veluwe en in Nationaal Park De Meinweg in Limburg. Buiten deze twee gebie-

den geldt het zogenaamde 'nulstandbeleid'. Daar mogen op papier geen zwijnen zijn en worden ze afgeschoten. Wilde zwijnen komen echter steeds vaker buiten deze voor hen aangewezen gebieden voor. Dit zijn dieren die op eigen kracht oprukken vanuit Duitsland en België. Tot nu toe beperken zij zich dan ook vooral tot de

Na plotselinge sterfte in de populatie krijgen de vrouwtjes meer biggen. Foto Dick Klees / Wolverine

grensstreken met Duitsland en België (zie figuur 1). Het gaat daarbij in totaal om enkele honderden dieren. Zij leven in en rondom natuurgebieden die onderling verbonden zijn.

Het is te verwachten dat het wild zwijn in de nabije toekomst nog meer zal profiteren van steeds betere verbindingen tussen natuurgebieden die ontstaan dankzij het beleid van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) al is het geen zogenaamde 'doelsoort'. Juist het wild zwijn zal door zijn nieuwsgierige en onverschrokken aard gebruik maken van de geplande ecoducten. Het verspreidingsgebied van het wild zwijn zal hierdoor nog verder kunnen groeien. Het is daarom in toenemende mate de vraag of het nulstandbeleid, dat weinig mogelijkheden voor maatwerk biedt, nog een passend beleid is. Bovendien staat de effectiviteit van het nulstandbeleid momenteel ter discussie omdat de opmars van wilde zwijnen daarmee niet is te stuiten.

Dat wordt ook elders in Europa ervaren. In veel andere Europese landen is het wild zwijn meer geaccepteerd en wordt het populatiebeheer pragmatisch aangepakt. Het ligt voor de hand om ook in ons land het wild zwijn meer vrij baan te geven in die

natuurgebieden waar dit ecologisch gezien niet op problemen stuit of juist een positieve bijdrage levert, en het dier daarbuiten zo nodig in te tomen. Het lijkt daarom verstandig om het nulstandbeleid te vervangen door een andere, 'slimme' en gepaste vorm van populatiebeheer, waarmee overlast wordt bestreden waar dit nodig is. In een drukbevolkt land als Nederland veroorzaken wilde zwijnen al snel overlast. In veel gevallen zijn maatregelen zeker op zijn plaats. Afschot zal daar een onderdeel van blijven, om een populatie op een laag niveau te houden of om dieren van bepaalde locaties weg te jagen (zoals akkers of dorpsranden). Daarnaast zijn ook andere maatregelen mogelijk.

Landbouw Binnen de landbouwsector bestaat de vrees voor het overdragen van dierziekten (vooral de klassieke varkenspest) door wilde zwijnen en het toebrengen van schade aan landbouwgewassen door vraat en het betreden van akkers en weiden. Is deze vrees terecht? Wilde zwijnen en gehouden varkens zijn vatbaar voor dezelfde ziekten. Overdracht van die ziekten is dus in principe mogelijk. In de Nederlandse situatie is dit risico echter zeer beperkt. De meeste varkens staan namelijk

in stallen, zonder enig contact met wilde zwijnen. Daarnaast is binnen de Nederlandse zwijnenpopulatie, die hierop continue worden gemonitord, al sinds halverwege de jaren tachtig geen klassieke varkenspest meer aangetroffen. In de ons omringende landen worden wilde zwijnen gevaccineerd.

Schade En dan de schade aan landbouwgewassen. Lokaal kan vlakbij bospercelen sprake zijn van een verminderde landbouwopbrengst door toedoen van wilde zwijnen. De exacte omvang van deze schade is onbekend, maar het Faunafonds keerde in 2009 in totaal ongeveer 125.000 euro uit aan schadevergoedingen. Zwijnen zijn echter met de juiste maatregelen redelijk effectief uit landbouwpercelen en bij veehouderijen te weren. Beproefde middelen zijn veeroosters, elektrische rasters, robuuste wildrasters en de aanleg van speciale wildweiden of wildakkers. Daarnaast is het aangaan van 'zwijnencontracten' een optie. Naast het vergoeden van schade die toch ontstaat, is het aangaan van zwijnencontracten een optie. Door deze contracten, bijvoorbeeld binnen het Subsiestelsel Natuur- en Landschapsbeheer, kunnen boeren worden beloond

voor het tolereren van wilde zwijnen op hun land. Bij andere soorten, zoals de das en het edelhert, zijn hiermee goede ervaringen opgedaan. Hierbij is wel flexibiliteit en samenwerking tussen betrokken provincies, Faunafonds, agrariërs en andere belanghebbenden noodzakelijk.

Maatwerk Overlast kan beperkt worden door een meer gedifferentieerd populatiebeheer te voeren. Dit idee is door de provincie Gelderland al opgepakt. In het recent vastgestelde Faunabeheerplan voor de Veluwe wordt het oude beleid losgelaten, waarbij één totale voorjaarsstand van 860 dieren werd gehanteerd. Voortaan krijgen de wilde zwijnen in de centrale en zuidelijke delen van de Veluwe meer ruimte en mogen de aantallen hoger oplopen. Het afschot kan worden geconcentreerd in het noordelijk deel van de Veluwe, waar de overlast het grootst is door wroetende zwijnen op akkers en in tuinen en waar ook verkeersoverlast het grootst is. In het noordelijk deel van de Veluwe blijft de doelstand dan ook lager.

Verkeer Wilde zwijnen kunnen door hun omvang en verspreidingsdrang een gevaar op de weg zijn. Dit gevaar is wel te beperken. Op wegen door natuurgebieden kan gekeken worden of de verkeersstromen

beperkt kunnen worden of dat de maximumsnelheid verlaagd kan worden naar zestig kilometer per uur. Dit zogenaamde 'traffic calming' wordt ook toegepast in andere landen met grote hoefdieren, zoals bijvoorbeeld in Zweden waar veel elanden voorkomen.

Een treffend voorbeeld in Nederland is de aanpak op en rond de Veluwe, waar een breed pakket aan maatregelen wordt getroffen om het aantal aanrijdingen te verlagen. Om het voedselaanbod langs wegen te beperken zijn wegbermen verschaald en zijn beuken en eiken verwijderd. Daarnaast zijn snelheidsbeperkingen, rasters, wildspiegels, waarschuwborden, faunatunnels en ecoducten ingezet. Het resultaat is dat het aantal aanrijdingen in 2009 met dertig procent is gedaald ten opzichte van 2008. Vooral het verschraken van wegbermen lijkt hieraan te hebben bijgedragen.

Recreatie Soms wordt verondersteld dat recreanten bang zouden zijn voor het wild zwijn. Een volwassen mannetje van het wild zwijn (een keiler) is op het eerste gezicht inderdaad een woeste verschijning en dwingt zeker respect af. Maar bij een ontmoeting met mensen kiezen deze dieren liever het hazenpad. Gewaarschuwd door hun fijne zintuigen zijn ze meestal al-

Foto Edwin Kats

Groeikracht van wilde zwijnenpopulaties

De frequentie van zachte winters en van goede mastjaren met veel eikels en beukennoten is toegenomen. Dit heeft in grote delen van Europa tot een toename in reproductie en overleving van wilde zwijnen geleid. Zonder regulerende factoren (in West-Europa een combinatie van predatie door wolf en lynx, strenge winters en voedselbeperking) zet deze trend door. In Nederland vindt momenteel actief beheer van het wild zwijn plaats door intensief afschot. Dit heeft slechts deels het gewenste effect. Populaties van wilde zwijnen kunnen namelijk bij een zich plotseling voordoende hoge sterfte snel herstellen. Vrouwelijke dieren krijgen dan eerder jongen en de worpgrootte neemt toe.

Figuur 1 Verspreiding van het wild zwijn in Nederland (1980-2009)
Bron: Zoogdierdatabank van de Zoogdiervereeniging

lang verdwenen zonder dat recreanten dat door hebben. Bovendien zijn wilde zwijnen vooral nachtactief en leven zij heimelijk in grotere bospercelen tussen het kreupelhout en de varens. Conflicten kunnen wel optreden bij dieren die tam en brutaal zijn geworden door bijvoeren. Of wanneer zij worden belaagd, bijvoorbeeld door een on-aangelijnde hond. Met goede voorlichting is dit soort incidenten tot een minimum te beperken. Voor de recreant staat daar een spannende ontmoeting met wilde zwijnen tijdens een wildexcursie tegenover. De komst van het wild zwijn kan de recreatie-sector inkomsten opleveren door horeca-bezoek en betaalde wildexcursies.

Ecologische waarde Het wild zwijn lijkt een gunstige invloed op de variatie binnen bosccosystemen te hebben. Dit is goed voor de natuurlijkheid van de Nederlandse bossen, waar momenteel sprake is van een hoge mate van 'verstarring'. Wilde zwijnen en andere grazers en 'browsers', waaronder edelhert, ree en bever zorgen voor een natuurlijk mozaïekbeheer. Hun aanwezigheid zet zo verschillende ecologische processen in gang die gunstig kunnen uitpakken voor veel soorten planten en dieren. Ook dit positieve aspect van het wild zwijn is tot nu toe onderbelicht gebleven.

Erfgoed In het 'Jaar van het Wild Zwijn' wil de Zoogdierverseniging een proces op gang brengen om tot een genuanceerd be-

leid en beheer te komen. De insteek is daarbij zeker niet dat wilde zwijnen in alle gebieden die ecologisch gezien geschikt zijn per se moeten worden getolereerd of zelfs gestimuleerd, zonder rekening te houden met andere belangen. Wel om alle kosten en baten tegen elkaar af te wegen en zo gezamenlijk tot effectieve oplossingen te komen. Er wordt gewerkt aan een boek over de economische waarde van het wild zwijn en andere grote zoogdieren, een populair-wetenschappelijk boek over de ecologie van het wild zwijn en een zogenaamde 'kansenkaart' voor het wild zwijn. De kansenkaart toont waar de eventuele leefgebieden voor het wild zwijn liggen die zo min mogelijk conflicten veroorzaken, en waar gericht beheer gevoerd kan worden. Symposia zitten ook in de planning en wie weet volgt er nog veel meer om deze imposante zoogdieren onder de aandacht te brengen. Op deze manier hoopt de Zoogdierverseniging dat een breed publiek een meer evenwichtig beeld van het wild zwijn krijgt en dit dier gaat zien als een vast onderdeel van ons natuurlijk erfgoed.

Woord van dank

Johan Thissen wordt bedankt voor zijn waardevolle commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

Stefan Vreugdenhil en Erwin van Maanen
Zoogdierverseniging
stefan.vreugdenhil@zoogdierverseniging.nl

Wild zwijn en bosccosystemen

Het wild zwijn is een opportunistische alleseter. Planten maken circa negentig procent van zijn dieet uit; de rest bestaat uit dierlijk voedsel. Bij lagere dichtheden zorgen zwijnen door het oppervlakkig doorwroeten van de bosbodem en grasland voor beluchting van de bodem. Hierdoor versnelt de afbraak van organisch materiaal. Onderzoek toont aan dat dit op de langere termijn tot een grotere biodiversiteit leidt.

In een aantal situaties kunnen zwijnen ook schade toebrengen. Het is bijvoorbeeld belangrijk om schade aan kwetsbare vegetaties en diersoorten als vliegend hert, noordse woelmuis, korhoen en mogelijk ook hazelmuis te voorkomen. Dit kan door uitrastering van vegetaties of het lokaal beperken van de omvang van de zwijnenpopulatie.

Verder lezen?

- Kijk op de website van de Zoogdierverseniging voor actuele informatie over het 'Jaar van het Wild Zwijn'
- Lees meer over de Ecologische Hoofdstructuur en ecoducten op www.mjpo.nl
- Over de omgang met wilde zwijnen in Engeland zie: www.britishwildboar.org.uk

Foto Edwin Kats

Neus aan neus met een egel tijdens het Jaar van de Egel. Foto Edwin Kats

Resultaten van de onderzoekscampagne Jaar van de Egel

Egel moet op Rode Lijst bedreigde zoogdieren

Het Jaar van de Egel heeft een unieke hoeveelheid onderzoeksgegevens opgeleverd. Aan de hand daarvan trekt de Zoogdierverseniging de conclusie dat haar zorgen over de egel terecht zijn gebleken: het gaat zo slecht met de egel in Nederland dat deze eigenlijk op de Rode Lijst van bedreigde zoogdieren geplaatst zou moeten worden.

Jasja Dekker, Eric van Kaathoven en Neeltje Huizenga

Het jaar 2009 was in Nederland het "Jaar van de Egel" (zie kader). In het kader daarvan organiseerde de Zoogdierverseniging onder andere een grootschalige onderzoekscampagne om er achter te komen hoe het met de egels (*Erinaceus europaeus*) in ons land gaat. Er waren wel aanwijzingen dat het niet zo goed ging met de egels, maar zonder voldoende bewijs. Dat bleek bijvoorbeeld bij het opstellen van een advies over de Rode Lijst van bedreigde zoogdieren in 2006.

Het "Jaar van de Egel" werd een succesvolle campagne met heel veel media-aandacht, tienduizenden bezoekers op de speciale website www.jaarvandeegel.nl, en meer dan twintigduizend waarnemingen van egels. Dit waren er meer dan ooit tevoren.

Verspreiding De Zoogdierverseniging riep alle Nederlanders op waarnemingen van egels te melden via de speciale website. Nog nooit werden in Nederland zo

massaal waarnemingen van een zoogdier-soort doorgegeven als tijdens het 'Jaar van de Egel'. Van de meer dan 20.000 waarnemingen, werden er circa 6.000 via e-mail zijn doorgegeven, circa 8.000 via Waarneming.nl en circa 7.500 via Telmee.nl. Dankzij al deze waarnemingen ontstaat een uniek beeld van de verspreiding van egels in Nederland. Daaruit blijkt dat de egel nog steeds in vrijwel heel Nederland, tot in tuinen en parken in dorpen en steden toe, wordt waargenomen en dat is goed

Verkeer is een vaak voorkomende doodsoorzaak van egels. Foto Edwin Kats

nieuws. Egels blijken dus nog steeds prima in staat dicht bij mensen te leven. In de gegevens valt op dat er in bepaalde delen van Nederland, zoals op de Veluwe en in grote delen van Flevoland, nauwelijks egels zijn gemeld. Dat zou kunnen liggen aan minder mensen en dus minder waarnemers, maar in andere dunbevolkte gebieden blijken wel aardig wat egels gemeld te zijn. Zo zagen in Drenthe inwoners en vakantiegangers wel veel egels. De grootschaligheid van het landschap in zowel Flevoland als op de Veluwe zou wel eens de oorzaak voor een kleinere egeldichtheid kunnen zijn. Kenmerkend voor de Veluwe zijn ook de op zandgronden gelegen uitgestrekte bosgebieden. Uit het Europese verspreidingsbeeld is bekend dat de egel vooral grote (naald)bossen op zandgronden mijdt, vermoedelijk omdat de egel daar minder voedsel en moeilijker geschikte slaap – en overwinteringsplekken, zoals dichte struiken met een dik bladerdek, kan vinden. Het waarnemingspatroon op de Veluwe heeft dus een ecologische achtergrond, die door de literatuur wordt onderschreven.

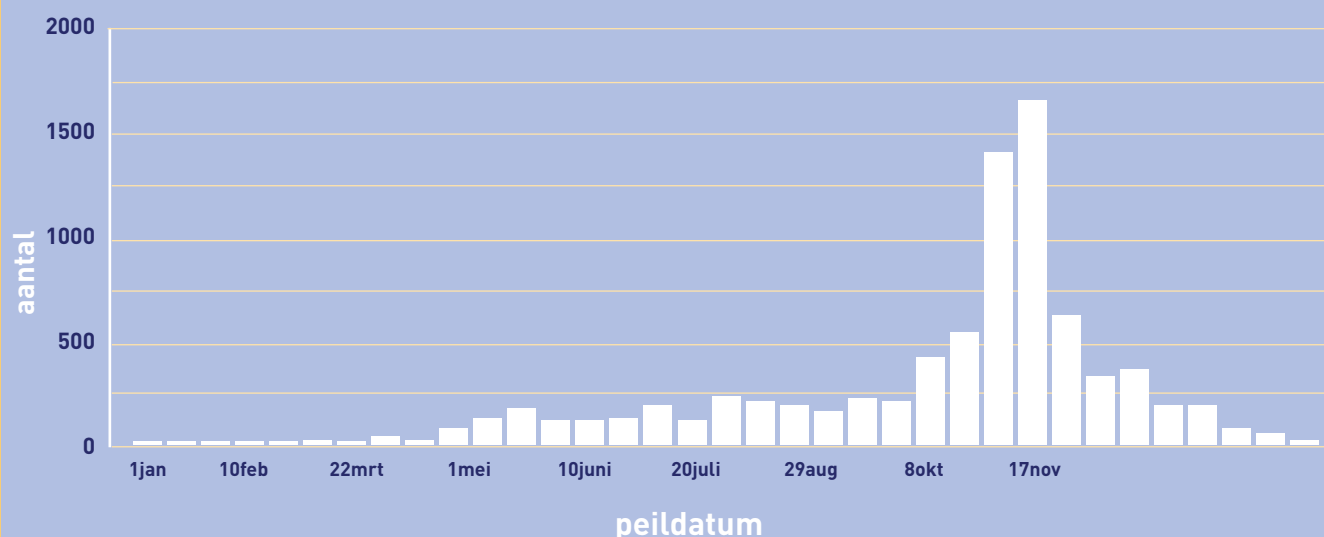
In Flevoland, en overwegend modern agrarisch landschap, ontbreekt het aan voor de egel noodzakelijke kleinschalige landschapsstructuren (bosjes, struwelen en dichte bomenlanen) en al zwemt de egel goed, de grote tochten en vaarten zullen het landschap voor dit diertje wellicht te veel versnipperen. Gelukkig wordt in Flevoland gewerkt aan een structuurrijk landschap, met meer houtwallen en natuurvriendelijke akkerranden en oevers.

Gehalveerd Naast inzicht in de verspreiding wilde de Zoogdiervereniging ook meer weten over de ontwikkeling van het aantal egels. Daarom organiseerde zij tijdens het 'Jaar van de Egel' het 'E-team'. Het E-team bestond uit forenzen die op hun vaste woon-werktochten alle dode egels noteerden. Soortgelijk onderzoek is door Marcel Huijser al eens in de jaren negentig gedaan. Het liefst hadden wij precies dezelfde routes genomen, maar een deel van de vrijwilligers die destijds meedeed bleek intussen elders te wonen en te werken. Naast een aantal forenzen van de voorgaande keer meldde zich gelukkig ook

een flink aantal nieuwe enthousiaste forenzende egeltellers aan.

Deze 67 forenzen telden dit jaar doodgerekende egels op vaste routes verspreid door het hele land. In totaal werden er 901 individuele dode egels geteld. Dat zijn 48 egels per jaar per honderd kilometer weg. Maar de egels waren niet gelijkmatig verspreid: sommige forenzen zagen geen enkele dode egel, terwijl de topper maar liefst 56 slachtoffers op één route betrof. Als wij er van uitgaan dat de wegen die de E-teamleden bekeken typisch zijn voor die van heel Nederland, dan werden er in 2009 in het hele land naar schatting 135.500 egels doodgerekend.

In het onderzoek van halverwege de jaren negentig werden per jaar circa 100 dode egels per 100 kilometer gevonden. Nu dus 48 egels per 100 kilometer weg. Omdat er nu meer verkeer is dan destijds verwachten wij bij een gelijkblijvende populatie egels ongeveer evenveel of zelfs meer dode egels per kilometer. We zien echter een daling van ongeveer vijftig procent in het aantal dode egels per jaar. Dat zou er op kunnen wijzen dat er nu veel minder

Tabel 1 Aantallen egels gemeld in 2009 gebaseerd op meldingen op TELMEE.NL

egels zijn dan in de tweede helft van de jaren negentig.

Vogelaars Bovenstaande conclusies worden bevestigd door ander onderzoek, uitgevoerd in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring. Zo was het in 2009 ook voor het eerst mogelijk een trend voor egels te berekenen uit de systematische vogeltellingen door vrijwilligers van SOVON. Bij deze inventarisaties worden in vaste gebieden meerdere keren per jaar broedende vogels geteld. Een aantal vogelaars noteert daarbij ook alle zoogdieren die zij zien. Hieruit bepalen CBS, Zoogdierverseniging en SOVON in opdracht van de Gegevensautoriteit Natuur de trends voor een aantal dagactieve zoogdieren, waaronder de egel. De trend die uit deze gegevens voor de periode 1994-heden voor de egel is te berekenen toont een significante afname en wijst erop dat er in Nederland nu bijna de helft minder egels zijn dan halverwege de jaren negentig het geval was.

Rode Lijst Samenvattend kan worden gesteld dat alhoewel de egel nog steeds in het hele land voorkomt, er toch diverse aanwijzingen zijn voor een duidelijke achteruitgang van de aantallen egels. Had de Zoogdierverseniging begin 2009 nog te

maken met onvoldoende harde gegevens om een dergelijke conclusie te kunnen trekken, dankzij het Jaar van de Egel kan dit wel.

Voor een eventuele plaatsing op de Rode Lijst wordt elke soort beoordeeld op twee criteria: omvang of, als die onbekend is, de mate van verspreiding, verspreiding en recente voor- of achteruitgang (trend) van de populatie, ten opzichte van het jaar 1950. Omdat de egel in meer dan een kwart van Nederland voorkomt, is de soort volgens deze criteria algemeen te noemen. Maar de populatie is sinds 1994 sterk afgenomen, terwijl sinds 1950, het referentiejaar voor beoordeling voor opname op de Rode Lijst, de trend nog sterker negatief is. Deze sterke negatieve trend rechtvaardigt een opname op de Rode Lijst als 'gevoelige soort'. De Zoogdierverseniging zal deze bevinding dan ook bij de minister neerleggen.

Woord van dank

De Zoogdierverseniging wil de vele mensen die op de een of andere wijze een bijdrage

Meer dan egels tellen

De Zoogdierverseniging wilde mensen tijdens het 'Jaar van de Egel' duidelijk maken dat door hun tuin 'egelvriendelijk' in te richten zij bij kunnen dragen aan meer leefgebied voor

de egels. Daarvoor werd door de Zoogdierverseniging een boekje met egeltuip-tips opgesteld. Dat boekje werd al eens meegestuurd met Zoogdier en is ook te vinden als pdf-bestand op www.jaarvandeegel.nl. Ook bekende Nederlanders schaalden zich achter de campagne en honderden foto's werden ingestuurd. Zelfs de Engelse egelambassadeur Hugh Warwick kwam naar Nederland. Op veel

plekken werden egelactiviteiten georganiseerd en tientallen vrijwilligers telden een jaar lang dode egels op hun woon-werkroute. Het leverde een schat aan informatie op, klaar voor verdere analyse.

Figuur 1 Verspreiding van de egel in 2009 gebaseerd op meldingen in heel 2009

geleverd hebben aan het succes van de campagne op deze plaats graag bedanken: de E-teamleden, de duizenden waarnemers, TV-tuinman Lodewijk Hoekstra (ambassadeur van het Jaar van de Egel), alle egelopvangcentra, IVN-ers en andere vrijwilligers die activiteiten rond de egel organiseerden, Hugh Warwick en niet te vergeten Michelle Eikelboom en Lisa Robbers die monnikenwerk verrichtten door de vele waarnemingen die niet via tel-mee.nl of waarneming.nl binnenkwamen in onze database in te voeren.

Foto Paul van Hoof

De onderzoekscampagne Jaar van de Egel is een initiatief van de Zoogdiervereniging en werd mede mogelijk gemaakt door het Ministerie van LNV en het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Jasja Dekker, Eric van Kaathoven en Neeltje Huizenga,
jaarvandeegel@zoogdiervereniging.nl

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Prins Bernhard
Cultuurfonds

Egelweekend IVN
Zeewolde

Open huis
Egelopvang
Hollandscheveld

Engels egelambas-
sadeur Hugh War-
wick kwam naar
Nederland voor een
lezing.

Opname van een
radiospotje met Lo-
dewijk Hoekstra

Excursie
IVN Oude
IJsselstreek

Egelweekend ook in 2010
 Aangemoedigd door het enorme succes van het eerste Egelweekend in 2009 komt er in 2010 een tweede Egelweekend, opnieuw het derde weekend in september (18 en 19 september). Daarnaast zijn er plannen om ook de slachtoffermonitoring (de E-teams), voort te zetten.

Kijk op egelweekend.nl

De bever krijgt internationale belangstelling. Foto Richard Witte van den Bosch.

Wereldwijde aandacht voor intrigerend zoogdier

Het vijfde internationale beversymposium

Eens in de drie jaar komen beveronderzoekers van over de hele wereld bij elkaar om over hun studie-soort te praten. In twee dagen tijd werden er 33 voordrachten gegeven en ruim dertig posters gepresenteerd. Hier volgt een korte impressie van de interessantste presentaties.

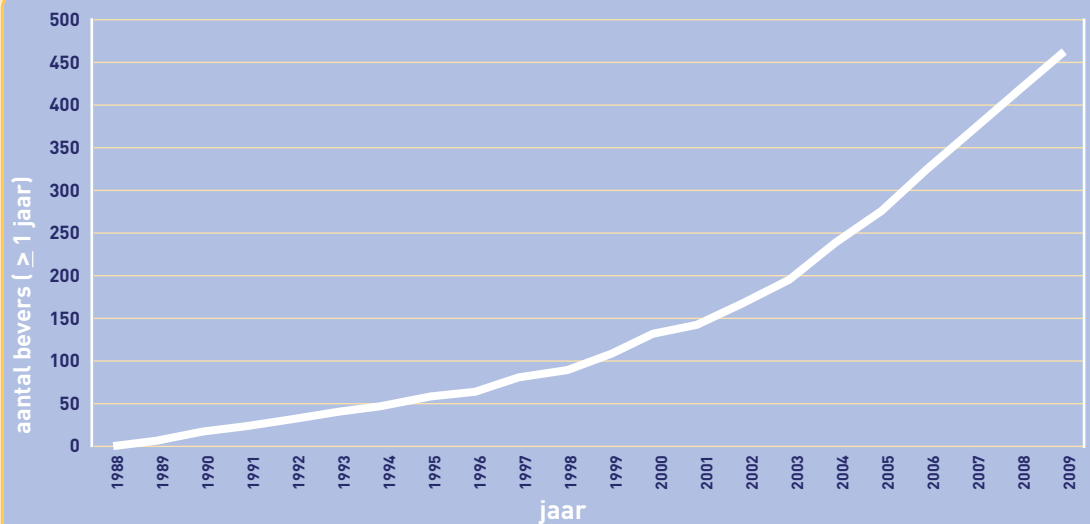
Door Vilmar Dijkstra

Na Arnhem in 2003 – georganiseerd door de Zoogdierverseniging – en Freising in 2006, was ditmaal een conferentieoord vlak bij Dubingiai in het zuidoosten van Litouwen aan de beurt. Het 5th International Beaver Symposium werd hier gehouden, van 20 tot en met 23 september 2009. Een groot deel van de ruim honderd deelnemers had zich op de vooravond van het symposium verzameld op het vliegveld van Vilnius om gezamenlijk de conferentiebus te nemen. Dat leverde al de eerste harte-

lijke 'Wiedereinigings-scenes' op, aangezien veel 'bevermensen' elkaar enkel op deze bijeenkomsten zien.

Fossiele bevers Natalia Rybczynski uit Canada onderzocht bij verschillende vroege beverachtigen de ontstaansgeschiedenis van eigenschappen die we nu zo goed kennen bij de twee huidige beversoorten: de Europese bever (*Castor fiber*) en de Noord-Amerikaanse bever (*Castor canadensis*). Aan de hand van de ontwik-

keling van de achterpoten kon achterhaald worden dat de beverachtigen minimaal 23 miljoen jaar geleden het ruime sop kozen. Karakteristieken van de staartwervels laten verder zien dat alleen het geslacht *Castor* een brede platte staart heeft. Filmbeelden toonden duidelijk dat de staart wordt gebruikt voor de voortstuwing op het moment dat de achterpoten naar voren gaan. In Noord-Amerika is een opgraving bezig van de beverachtige 'Dipoides' (die drie à vijf miljoen jaar geleden leefde),

Tabel 1 Aantalontwikkeling van de bever in Nederland in de periode 1988-2009 (alleen dieren van minimaal 1 jaar oud)

waarbij mogelijk resten van dammen aanwezig zijn. Indien dit bevestigd wordt, dan is het vermogen om dammen te bouwen waarschijnlijk minimaal 23 miljoen jaar oud, wat ook ongeveer de ouderdom is van de gezamenlijke voorouder van de geslachten *Dipoides* en *Castor*.

Daily Diary Een ander inspirerende presentatie werd gehouden door Patricia Graf. Deze Oostenrijkse studente bestudeerde in Noorwegen bevers met behulp van een apparaatje dat de driedimensionale bewegingen in een datalogger vastlegt (Daily Diary). Het apparaatje werd daarvoor op de rug van de bever geplakt. Via de vastgelegde bewegingen kon deels achterhaald worden welk gedrag wanneer en hoe lang werd verricht, een techniek die in volle ontwikkeling is. Op basis van onderzoek met bevers in gevangenschap gaat men in de toekomst betere programma's schrijven om de brij van opgeslagen gegevens goed te vertalen naar het werkelijke gedrag. Een beperking die nu nog be-

staat is de geringe opslagcapaciteit van de dataloggers: na een maand is het geheugen vol.

Populatieontwikkeling Jurj Ramon vertelde over de herintroductie van bevers in Roemenië. In de periode 1998-2003 werden 191 bevers uitgezet. Een aantal van deze dieren kon via op de staart geplakte zenders gevolgd worden en dat wees uit dat ze kleine territoria gebruikten van circa 1,5 km oeverlengte. Inmiddels wordt de populatie geschat op circa 650 bevers. Ter vergelijking: in Nederland zijn in de periode 1988-2000 in totaal ruim 150 bevers uitgezet; we schatten de populatie nu op ongeveer 450 bevers van minimaal één jaar oud, wat inclusief de jongen overeenkomt met ongeveer 600-650 bevers. Het verloop van de Nederlandse verspreiding en populatieontwikkeling werd op het symposium gepresenteerd via een poster van de Zoogdierverseniging. Ook in andere landen waar bevers zijn uitgezet gaat het goed. Zo vertelde Christof

Angst uit Zwitserland dat de herintroductie daar aanvankelijk moeizaam verliep. Nu de startproblemen achter de rug zijn, is de verspreiding de laatste vijftien jaar vervijfvoudigd en leven er ongeveer 1.600 bevers, waarvan 95 procent onder de 700 m hoogte voorkomt.

Invloed op het ecosysteem Alius Ulevicius presenteerde gegevens over het graafvermogen van bevers. In Litouwen leggen bevers gemiddeld 800 m aan beverkanaaltjes in hun territorium aan. Deze worden gegraven om van waterlopen en meertjes veilig via het water naar belangrijke voedselplekken te zwemmen. Ze zorgen voor een aanzienlijke toename in de oeverlengte en worden door verschillende organismen gebruikt als leefgebied. Het gemiddeld aantal holen per km oeverlengte kon oplopen tot dertig, wat overeenkwam met een gemiddelde grondverplaatsing van 30 m³ per km oeverlengte. Een presentatie van de Wit-Russische on-

Links: veldbezoek op de laatste dag van het symposium. Foto Christof Angst

Rechts: een zogenaamde Beaver Deceiver, hier geplaatst voor een duiker die onder de weg doorloopt. Foto Skip Lisle

Veranderend landschap door de aanwezigheid van bevers: naast het omvallen door bevervraat sterven ook veel bomen door de verandering van het waterpeil, wat weer goed is voor amfibieën en libellen. Foto Hans Huitema.

derzoeker Vadim Sidorovich liet zien dat dagrustplaatsen en burchten vaak ook gebruikt worden door andere soorten, zoals otter (*Lutra lutra*), Europese en Amerikaanse nerts (*Mustela lutreola* en *M. vison*), bunzing (*M. putorius*), hermelijn (*M. erminea*) en boommarter (*Martes martes*). Verder vond hij een positief verband tussen hoge dichtheden aan bevers en hoge dichtheden aan otters.

Beverbeheer De Schotse beveruitzetting beet de spits af. Deze uitzetting vond plaats in het voorjaar van 2009 in de vorm van een proef van vijf jaar. Bij negatieve ervaringen worden de bevers weer weggevangen. Er was zelfs zoveel over te vertellen dat er twee voordrachten aan te pas kwamen. Helaas ging het vooral over alle moeilijkheden die men tegenkwam voordat er werkelijk kon uitgezet worden ('pre-beaver management'). Op het beversymposium in 2000 in Polen presenteerde Martin Gaywood voor het eerst vol goede moed de al vergevorderde plannen voor de beveruitzettingen in Schotland. Dat deed hij in 2003 in Arnhem nog eens dunnetjes over. In de loop der jaren werd het voor hem waarschijnlijk een frustrerende bezigheid. Het grootste probleem is dat er een sterke visserijlobby is, die liever geen bevers ziet vanwege de (onterechte) angst die men heeft voor een eventuele negatieve invloed op het voorkomen van zalm in de Schotse rivieren. Er gaan zelfs geruchten dat een consultant naar Zweden werd gestuurd om te achterhalen of bevers echt

geen vis eten. Dit alles heeft er voor gezorgd dat inmiddels 1,9 miljoen euro werd uitgegeven, terwijl er momenteel slechts tien bevers in het wild rondzwemmen. Een belangrijke kostenpost was onder meer de verplichting om de bevers zes maanden in quarantaine te houden, wat overigens vijf bevers het leven heeft gekost. In mei 2010 moet nog een familie worden uitgezet.

Het begeleidende onderzoek ziet er veelbelovend uit en bevat onder andere onderzoek naar de invloed op otters, vissen, insecten, hydrologie, archeologie en volksgezondheid. Geïnteresseerden blijven op de hoogte via de regelmatige tussenrapportages op www.snh.org.uk/scottishbeavertrial. Er waren ook enkele presentaties die beheer na succesvolle herintroductie als onderwerp hadden. Verschillende presentaties waren gericht op het oplossen van problemen via technische maatregelen, zoals plaatsing van de zogenaamde 'Beaver Deceivers' die de problemen ten gevolge van dammenbouw beperken zonder de dam te verwijderen[zie foto].

Hoe je het ook wendt of keert, vroeg of laat botsen plaatselijk de belangen tussen mensen en bevers. In een aantal landen/deelstaten is men inmiddels tot afschot of wegvangen van bevers overgegaan wanneer er problemen optreden die niet of moeilijk op te lossen zijn. Of dit te zijner tijd ook het geval zal zijn in Nederland en Vlaanderen is niet uit te sluiten. Maar misschien bestaan er tegen de tijd dat er hier sprake is van een hoge populatiedichtheid met de bijkomende kleine en grotere pro-

blemen, nieuwe technieken die afschot overbodig maken.

Posters en Canadezen De meest opvallende poster was voor mij wel een Luxemburgse, waarop tot mijn grote schrik te lezen was dat DNA-onderzoek aangetoond heeft dat er in West-Duitsland (zuidelijke Eifel), Luxemburg en Wallonië (vlakbij de Luxemburgse grens) Noord-Amerikaanse bevers leven. Deze dieren zijn mogelijk afkomstig uit de dierentuin in Prüm. Aanvullend DNA-onderzoek moet uitwijzen hoever deze populatie zich ondertussen uitgebreid heeft en ook meer informatie verschaffen over haar herkomst. Aangezien deze Noord-Amerikaanse bevers niet heel ver van Nederland en Vlaanderen leven, is het ook voor ons van belang om deze situatie te volgen.

Veldbezoek Op de laatste dag werd in het veld een aantal beverlocaties bezocht. Daarbij toonde men ons enkele fantastische sites waar bevers door het bouwen van dammen een deel van het bos lieten afsterven. Het wemelde er van de amfibieën en libellen. In het voorjaar moet dit werkelijk een paradijs zijn!

Vilmar Dijkstra, Zoogdierverseniging
vilmar.dijkstra@zoogdierverseniging.nl

Om alvast in de agenda te zetten: in 2012 vindt het 6th International Beaver Symposium plaats in Kroatië.

Vleermuizentellers in actie in een ondergronds gewelf. Foto Jasja Dekker

Wintertellingen laten herstel van vleermuizen zien

Goed nieuws uit de winterverblijven

In de periode 1940-1970 namen veel vleermuissoorten dramatisch in aantal af, maar recenter is er sprake van herstel. Zo blijkt uit de zogenaamde wintertellingen. Wat zijn daarbij de laatste ontwikkelingen?

Vilmar Dijkstra, Jasja Dekker en Tom van der Meij

Al in de eerste helft van de vorige eeuw bezochten onderzoekers zoals Leo Bels de Limburgse groeven om daar onderzoek te doen naar overwinterende vleermuizen. Dit onderzoek, dat startte in de dertiger jaren, leverde een schat aan gegevens op over meerdere vleermuissoorten. Pas in de winter van 1950/1951 werd voor het eerste een overwinteringverblijf buiten Limburg bezocht. Met name vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw breidde het onderzoek zich verder uit en werden de aantallen vleermuizen steeds systematischer geteld. In de periode 1940-1970 namen veel vleermuissoorten dramatisch in aantal af. Maar recenter is er sprake van herstel. Dankzij de tellingen kunnen we populaties van de verschillende soorten steeds beter volgen.

Telmethodes De eerste bezoeken in de groeven betroffen maar een beperkt aantal locaties, waarbij lang niet altijd het schatten van populaties het doel was maar veeleer het vaststellen van de aanwezige soorten. De tellingen werden daarom niet zo systematisch uitgevoerd. Ook was sprake van een leereffect, omdat tellers in de loop der jaren steeds alerter werden op het wegkruipgedrag van vleermuizen (in nauwe spleten en kleine gaatjes). Verder zijn er wat betreft het gebruikte materiaal belangrijke ontwikkelingen geweest. Zo werd in het begin nog gebruik gemaakt van petroleumlampen, terwijl gaandeweg steeds meer werd overgegaan op het gebruik van goed te richten zaklampen, die met name in de groeven en andere grote objecten werden gecom-

bineerd met het gebruik van verrekijkers. Dat alles heeft tot gevolg gehad dat in de eerste jaren een naar verhouding (groter) deel van de vleermuizen over het hoofd zal zijn gezien, waardoor de telgegevens minder goed bruikbaar zijn voor populatieschattingen. Sinds 1995 vallen de tellingen binnen het meetnet 'Vleermuizen in winterverblijven' van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM, zie kader), waarvan de coördinatie plaatsvindt door de Zoogdierverseniging. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is bij het meetnet betrokken voor de berekening van trends en indexen die de ontwikkeling weergeven van de met dit meetnet te volgen vleermuissoorten. Het CBS is tevens verantwoordelijk voor de controle op kwaliteit en de betrouwbaarheid van de NEM-

meetnetten. Er worden voor dit meetnet trends en indexen berekend vanaf 1986, omdat vanaf dat jaar alle objecten op een vergelijkbare wijze worden geteld. Daarbij wordt gebruik gemaakt van het speciaal door het CBS ontwikkelde programma TRIM (TRends and Indices for Monitoring data). Dit programma houdt rekening met ontbrekende tellingen door die gegevens erbij te schatten.

Verblijven In de tachtiger jaren van de 20ste eeuw neemt het aantal getelde verblijven en vleermuizen sterk toe en deze toename zet nog steeds door (figuur 1). De afname van het aantal getelde verblijven en vleermuizen in de winter 2008/2009 is niet reëel, maar heeft vooral te maken met het feit dat op moment van schrijven nog niet alle tellingen van dat jaar zijn aangeleverd en verwerkt.

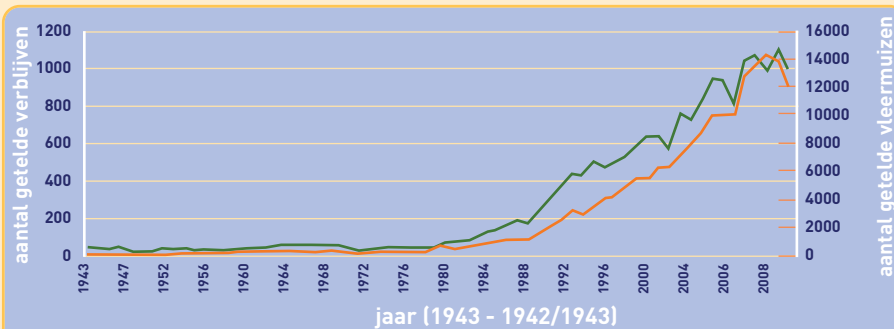
De toename in het aantal getelde verblijven wordt grotendeels veroorzaakt doordat steeds meer locaties worden gevonden waar vleermuizen blijken te overwinteren en voor een kleiner deel door speciaal voor vleermuizen nieuw gebouwde of ingerichte overwinteringsverblijven. Het meetnet bevat over de periode 1943-2009 gegevens van een kleine 1.650 verblijven die verspreid over het land liggen (figuur 2). In het algemeen gaat het hierbij om objecten die (deels) ondergronds liggen zoals, mergelgroeven, for-

ten, bunkers en (ijs)kelders. Deze objecten worden niet allemaal meer geteld, omdat een deel na verloop van tijd is afgebroken, ongeschikt is geworden of voor vleermuizen of tellers is afgesloten. De vleermuissoorten die tegenwoordig in de verblijven worden aangetroffen zijn (in volgorde van afnemend aantal) watervleermuis (*Myotis daubentonii*), baardvleermuis (*M. mystacinus*), franjestaart (*M. nattereri*), gewone grootoorvleermuis (*Plecotus auritus*) en in mindere mate dwergvleermuizen (*Pipistrellus pipistrellus/nathusii*), meervleermuis (*M. dasycneme*), ingekorven vleermuis (*M. emarginatus*) en vale vleermuis (*M. myotis*). Daarnaast worden in kleine tot zeer kleine aantallen laatvlieger (*Eptesicus serotinus*), Bechsteins vleermuis (*M. bechsteini*), grijze grootoorvleermuis (*P. austriacus*) en Brandts vleermuis (*M. brandtii*) aangetroffen. Vroeger werden nog drie andere soorten in de groeven aangetroffen: kleine hoefijzerneus (*Rhinolophus ferrumequinum*, tot 1984), grote hoefijzerneus (*R. hipposideros*, tot 1981) en mopsvleermuis (*Barbastella barbastellus*, tot 1984). Van de hier genoemde soorten zijn er zeven waarvoor het meetnet geschikt is om uitspraken te doen over de ontwikkeling van de populatie: watervleermuis, meervleermuis, gewone baardvleermuis, franjestaart, ingekorven vleermuis, vale vleermuis en gewone

grootoorvleermuis. Voor de andere soorten is het meetnet niet representatief genoeg, omdat deze soorten voornamelijk in andere typen objecten overwinteren (bijvoorbeeld de gewone dwergvleermuis die massaal overwintert in spouwmuren) of in te kleine en of te sterk wisselende aantallen worden aangetroffen. Om een indruk te krijgen over welke aantallen we het per soort hebben is in figuur 3 voor de belangrijkste en belangrijkste soorten de verdeling van de aantallen weergegeven (data winter 2007/2008).

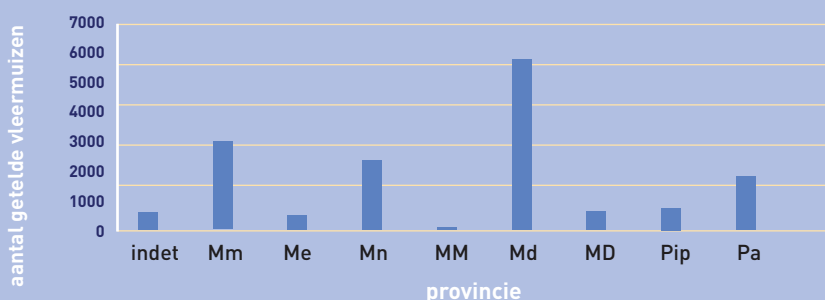
Verschillen per provincie De overwinteringsverblijven liggen niet gelijkmatig over Nederland verdeeld (figuur 2). Met name in provincies in het zuidoosten en laagveengebied worden weinig objecten aangetroffen. Dit is ook terug te vinden in het aantal getelde vleermuizen (figuur 4). In Drenthe en Limburg worden per verblijf gemiddeld veel vleermuizen aangetroffen. In Drenthe wordt dit veroorzaakt door één kelder waar ruim 800 vleermuizen verblijven en in Limburg is er sprake van een aantal zeer grote mergelgroeven, die honderden vleermuizen bevatten.

Toename De analyses laten zien dat de zeven soorten die met dit meetnet gevolgd kunnen worden toenemen. De sterkste stijging is te vinden bij de ingekorven vleermuis en de franjestaart, waarvan de

Figuur 1 Het aantal getelde overwinteringsverblijven en het aantal daarin aangetroffen vleermuizen in Nederland in de periode 1942/1943 – 2008/2009.

— verblijven — vleermuizen

Figuur 3 Het getelde aantal vleermuizen per soort in de winter van 2007/2008

Afkortingen: indet=ongedetermineerd; Mm=gewone baardvleermuis; Me=ingekorven vleermuis; Mn=franjestaat; MM=vale vleermuis; Md=watervleermuis; MD=meervleermuis; Pip=dwergvleermuis; Pa=gewone grootoorvleermuis.

Figuur 2 Ligging van onderzochte overwinteringsverblijven van vleermuizen in Nederland.

Meervleermuizen. Foto Rob Koelman

Telverbod groeven

Een striktere naleving van de Mijnbouwwet zorgt ervoor dat steeds meer Nederlandse groeven niet meer geteld kunnen worden. De wet is bedoeld om betreders van de groeven te beschermen tegen instortinggevaar en dat is uiteraard een goede zaak. Groeven die niet gekeurd en zo nodig gestabiliseerd zijn, mogen niet betreden worden. Daarbij wordt geen onderscheid gemaakt tussen jaarlijkse, eenmalige bezoeken ten behoeve van het tellen van vleermuizen en intensiever (recreatief) gebruik. De hoge kosten van keuring en stabilisatie zijn door de groeve-eigenaren vaak niet op te brengen, waardoor inmiddels al veel groeven zijn afgesloten. Voor de soorten die vooral in de groeven overwinteren (ingekorven vleermuis, vale vleermuis en in mindere mate meervleermuis; allen genoemd in bijlage II en IV van de Europese Habitatrichtlijn) komt daardoor het moment nabij dat er geen uitspraak meer gedaan kan worden hoe de populaties zich ontwikkelen. Er kan in dat geval ook niet voldaan worden aan de rapportageplicht die Nederland volgens Europese wetgeving heeft richting Brussel.

Overwinteringsplaats in een oude steenfabriek.
Foto Jasja Dekker

aantallen zijn toegenomen tot 2000% respectievelijk 1500% van de populatieomvang in 1986 (figuur 5). Voor beide soorten is de trend geclassificeerd als een sterke toename (d.w.z. een jaarlijkse toename van 5% of meer). De toename bij de franjestaart treedt niet alleen op in verblijven waar ze al langer voorkomen. In toenemende mate duikt de soort op in objecten waar ze voorheen geen gebruik van maakte. Dit gebeurt vooral in verblijven in centraal Nederland, maar in de winter van 2009/2010 is de soort ook voor het eerst overwinterend aangetroffen in de provincie Groningen.

De gewone baardvleermuis is een landelijk voorkomende soort waarvan de aantallen gedurende de onderzoeksperiode een geleidelijke toename laten zien tot 350% van de populatie in 1986 (figuur 6). Dit is eveneens een sterke toename. Heel anders is het patroon bij de gewone grootoorvleermuis. Bij deze eveneens landelijk voorkomende soort is sprake van een toename tot 1996 van ongeveer 200%, waarna een stabilisatie optreedt. De trend vanaf 1986 is te omschrijven als een matige toename (jaarlijkse toename van maximaal 5%). De vale vleermuis laat aanvankelijk een lichte toename zien, gevolgd door een terugval rond de beginwaarde om vervolgens vanaf 1996 met pieken en dalen te stijgen naar 300%. De trend is net als bij de voorgaande soort een matige toename. Van de twee soorten die boven water foerageren neemt de meervleermuis sterker toe dan de watervleermuis (figuur 7). Voor beide soorten wordt de trend geclassificeerd als een matige toename. Overwinterde vroeger het grootste deel van in Nederland getelde meervleermuizen in de Limburgse groeven, tegenwoordig zijn ook in het Hollandse duingebied en rond Arnhem concentraties van overwinterende meervleermuizen aan te treffen. Het grootste deel van Nederlandse zomerpopulaties van de meervleermuis overwintert

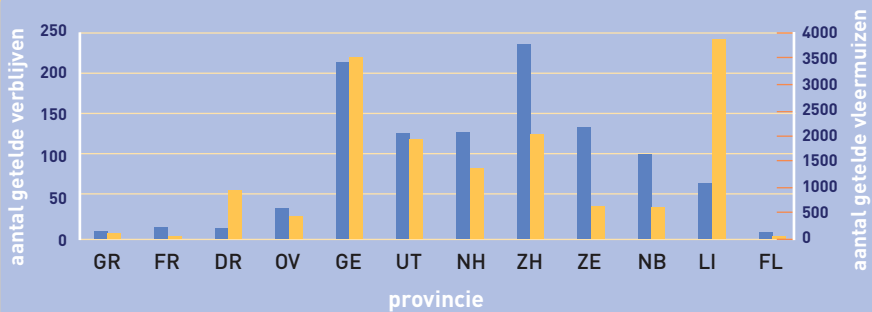
waarschijnlijk echter in verblijven in het buitenland en in Nederland mogelijk in spouwmuuren van woonhuizen. Het is daarom niet met zekerheid te zeggen of de totale Nederlandse populatie een vergelijkbare toename laat zien. De trend voor de Limburgse groeven laat echter eveneens een matige toename zien. Dit is een aanwijzing dat de Nederlandse populatie daadwerkelijk toeneemt.

Klimaatteffect Uit eerdere analyses ontstaat het beeld dat vleermuizen afgelopen jaren steeds vroeger de overwinteringverblijven verlaten. Waarschijnlijk heeft dit te maken met het veranderende klimaat. Tegelijkertijd zijn de tellers de afgelopen jaren gemiddeld 14 dagen later gaan tellen. Als de vleermuizen werkelijk steeds eerder uit de verblijven vertrekken dan zou er sprake kunnen zijn van een overschatting van het aantal overwinterende dieren en zou er een correctie moeten plaatsvinden. Dit jaar worden verdere analyses uitgevoerd om een eventueel klimaatteffect verder te onderzoeken en daarop volgend een eventuele correctie toe te passen.

Dankwoord We willen alle tellers, coördinatoren en werkgroepen bedanken die al die jaren veel tijd steken in het bezoeken en tellen van overwinteringverblijven en het verwerken en doorgeven van de telgegevens, waardoor deze indrukwekkende meetreeks is ontstaan.

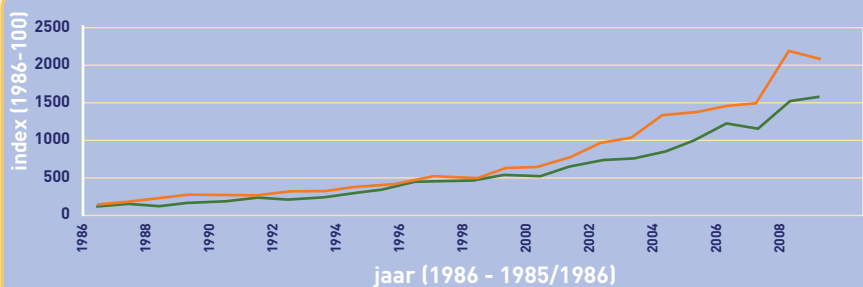
Het meetnet wordt financieel mogelijk gemaakt door de Directie Natuur – Gegevensautoriteit Natuur, onderdeel van het Ministerie van LNV.

Vilmar Dijkstra en Jasja Dekker;
Zoogdierverseniging
Tom van der Meij;
Centraal Bureau voor de Statistiek
Vilmar.dijkstra@zoogdierverseniging.nl

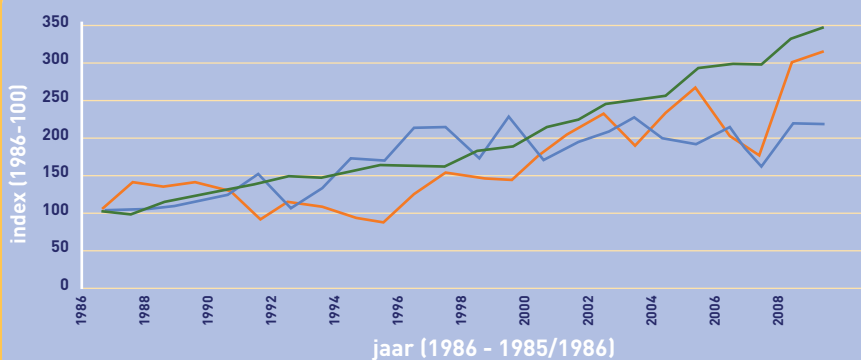
Figuur 4 Het aantal getelde overwinteringverblijven en het aantal daarin aangetroffen vleermuizen per provincie in winter 2007/2008.

■ verblijven ■ vleermuizen

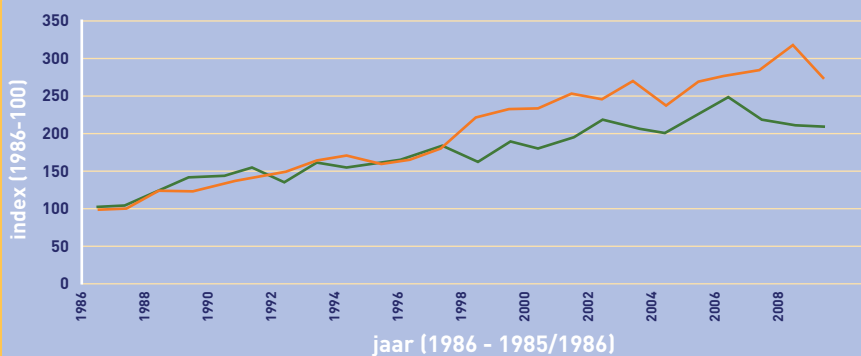
Figuur 5 Index aantalontwikkeling van ingekorven vleermuis en franjestaart in de periode 1985/1986 – 2008/2009.

■ ingekorven vleermuis ■ franjestaart

Figuur 6 Index aantalontwikkeling van gewone baardvleermuis, vale vleermuis en gewone grootoorvleermuis in de periode 1985/1986 – 2008/2009.

■ gewone baardvleermuis ■ vale vleermuis ■ gewone grootoorvleermuis

Figuur 7 Index aantalontwikkeling van meervleermuis en watervleermuis in de periode 1985/1986 – 2008/2009.

■ meervleermuis ■ watervleermuis

Franjestaart. Foto Rob Koelman

Netwerk Ecologische Monitoring

Het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM) is het samenwerkingsverband van overheidsorganisaties voor de monitoring van de natuur in Nederland. Het doel is om de verzameling van gegevens af te stemmen op de informatiebehoefte van de overheid. Het NEM volgt de trends van een aantal soorten van vrijwel alle belangrijke soortgroepen, zoals vogels, vlinders, planten en zoogdieren. Daarmee is het NEM de ruggengraat van de monitoring van de terrestrische natuur in Nederland.

De meeste meetnetten van het NEM worden uitgevoerd door Particuliere Gegevensbeheerende Organisaties (PGO's), zoals de Zoogdiervereniging. Het CBS verwerkt de gegevens tot natuurstatistieken. Zo worden de natuur en de resultaten van het beleid op de voet gevolgd.

Uitbreidingen analysereeksen

Tellers van de groeven hebben aangegeven dat de tellingen in de groeven al vanaf 1976 op vergelijkbare wijze plaatsvinden. Daarom worden binnenkort indexen en trends van de groeven bepaald vanaf 1976 in plaats van het huidige startjaar 1986. Indien mogelijk worden ook van verblijven die buiten Limburg liggen vanaf een eerder jaar trends en indexen berekend. Ook in België worden al jaren mergelgroeven geteld. Momenteel zijn we bezig om in samenwerking met Belgische onderzoekers gezamenlijke indexen en trends van de ontwikkelingen in de Nederlands/Belgische groeven te bepalen. Deze analyse kan een versterking vormen voor de Nederlandse én de Belgische gegevens.

Verder lezen?

- Limpens H., K. Mostert & W. Bongers. 1997. Atlas van de Nederlandse vleermuizen: 1-260. Onderzoek naar verspreiding en ecologie. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Mostert K., B. Noort & J.P. Bekker. 2009. Vleermuizen langs de Nederlandse kust. Zoogdier 4: 12-14.

Noordse woelmuis. Foto Dick Klees

Kansen en bedreigingen voor uniek knaagdier

Noordse woelmuis op de Makkumerwaard

De noordse woelmuis kan alleen overleven bij extreme terreinomstandigheden, anders pikken andere woelmuizen zijn plek in. Door plannen om de spuicapaciteit in het IJsselmeer te vergroten zal de Makkumerwaard naar verwachting minder vaak overstromen. Daarnaast zijn de commerciële rietteelt en het huidige natuurbeheer in het gebied niet aangepast op de noordse woelmuis. Met een aantal simpele maatregelen, zoals cyclisch maaien, kan er echter veel verbeterd worden voor dit beschermde en endemische knaagdier.

Jinze Noordijk en Theo de Jong

De Nederlandse ondersoort van de noordse woelmuis (*Microtus oeconomus arenicola*) is een bedreigde en beschermde soort. We lazen er al over in het vorige nummer van Zoogdier. In gebieden waar

deze muis voorkomt, moet het beheer aan de eisen van deze soort worden aangepast. In dit artikel doen wij beheeraanbevelingen voor de Makkumerwaard, waar het water- en terreinbeheer grote invloed hebben op

het voorkomen van de Noordse woelmuis. De Makkumerwaard ligt in het IJsselmeer. Door sluiting van de Afsluitdijk verviel hier het getijdenverschil, waardoor een zandplaat bij Makkum vrijwel permanent droog

kwam te liggen. Een gebaggerde geul vormt een afscheiding tussen de Noardwaard en de Súdwaard (figuur 1). De buitendijkse gebieden overstroomden jaarlijks circa tien keer, voornamelijk bij flinke zuid-westenwind die het IJsselmeerwater opstuwt. Op de Noardwaard zijn verscheidene wel en niet bedijkte biotopen aanwezig: schelpenbanken, duintjes, rietlanden, wilgenstruwelen, natte loofbossen, natte hooilanden en blauwgraslanden. In bedijkte polders vindt commerciële rietteelt plaats. Andere delen zijn in beheer bij It Fryske Gea: grote oppervlakten nat hooiland, blauwgrasland, rietlanden en ruigtes. Beheer is soms lastig door de hoge waterstand, waardoor verruiging optreedt. Aan de zuidoostkant zijn enkele bossen aanwezig.

Een groot gedeelte van de Súdwaard bestaat uit bedijkt en bevoeid rietland. Het noordelijk deel is voor recreatie ingericht, terwijl de zuidpunt nog natuurgebied is. Het beheer is hier gericht op een vegetatieontwikkeling, waarbij biezenzomen, rietvegetaties, ruigtekruidentvegetaties, struweel- en boomopslag en soortenrijk hooiland naast elkaar kunnen voorkomen. Daarnaast is er veel aandacht voor beheer voor moeras- en watervogels. Ook hier worden de verruigde terreinen, struwelen en bossen niet beheerd. Na beëindiging

van rietcontracten wordt het rietbeheer in de betreffende percelen ook gestaakt.

Bedreigingen De Makkumerwaard is een Europees beschermd natuurgebied: een deel van het Natura 2000-gebied IJsselmeer. De noordse woelmuis is beschermd, niet alleen door de Flora- en Faunawet, maar Nederland is door Europese regelgeving verplicht om te zorgen voor een 'uitbreiding van de omvang en behoud van de kwaliteit van het leefgebied voor uitbreiding van de populatie' – de zogenaamde uitbreidingsdoelstelling. Dit betekent dat het beheer erop gericht moet zijn om de noordse woelmuiscapaciteit te laten groeien. Op de Makkumerwaard zijn echter twee bedreigingen.

Ten eerste is er het streven om het waterpeil van het IJsselmeer constanter te maken. Er is een vast winter- (NAP -0,40 meter) en zomerpeil (NAP -0,20 meter) vastgesteld, dat wordt nagestreefd via twee spuisluiscomplexen in de Afsluitdijk. De capaciteit van deze spuisluizen is al geruime tijd te gering om de streefpeilen te realiseren, daarom is een nieuwe spuisluis in de planning. Bij extra spuicapaciteit is nog onduidelijk hoe vaak de Waarden zullen overstroomen, maar naar verwachting zullen de hoogwaterpieken lager zijn, met minder overstromingen als gevolg.

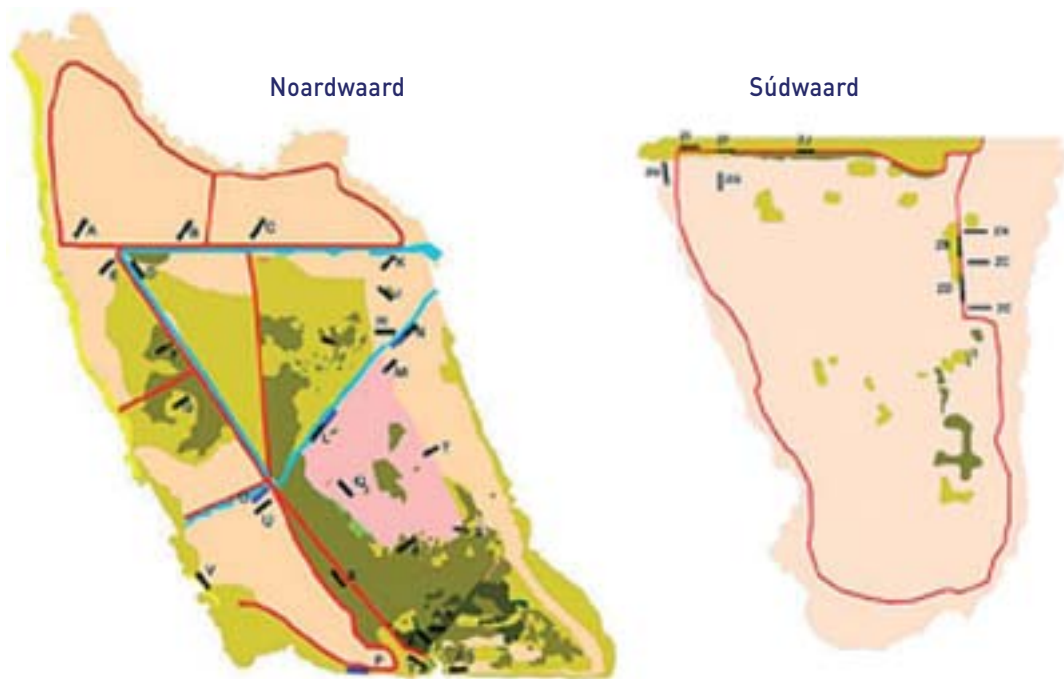
Ten tweede is het terreinbeheer niet afgestemd op de noordse woelmuis. Er vindt uitgebreide rietteelt plaats op voor de noordse woelmuis geschikte plekken. Hiervoor worden in de winter en het vroege voorjaar de percelen in één keer gemaaid. In de bedijkte percelen wordt tot in de zomer water opgemalen voor een goede rietgroei. In verruigde rietpercelen wordt gestopt met beheer, waardoor hier spontaan wilgenstruweel ontstaat. Hoewel er juist voor de noordse woelmuis een uitbreidingsdoelstelling geldt in dit gebied, wordt deze soort in het beheerplan niet genoemd (It Fryske Gea, 1999).

Inventarisatie Om inzicht te krijgen in het voorkomen van de noordse woelmuis is van 16 tot 31 oktober 2007 geïnventariseerd met inloopvallen die in raaien van twintig geplaatst werden. Op de Noardwaard werden vijftientig en op de Súdwaard tien raaien geplaatst. Hierbij zijn op het oog zowel geschikte als ongeschikte noordse woelmuiscapaciteiten bemonsterd (figuur 1 en 2, tabel 1).

Op de Noardwaard zijn 84 individuen van de noordse woelmuis gevangen en op de Súdwaard 34. In tien van de twaalf bemonsterde biotooptypen zijn Noordse woelmuizen gevangen (Tabel 1). Het aantal raaien per biotooptype was niet gelijk,

Figuur 1 De Makkumerwaard.

Figuur 2 Schematische weergave van de Noard- en Súdwaard, in beide figuren staan in rood de dijken en met zwarte balkjes de lokaties van de raaien aangegeven.

Links: bij cyclisch beheer blijven steeds delen met overjarig riet staan, dat betekent betere dekking voor de woelmuizen. Foto Wietse Bakker
 Rechts: langdurige hoge waterstanden in de winter zijn essentieel voor het duurzaam voortbestaan van de noordse woelmuis. Foto Wietse Bakker

om de resultaten per biotoop toch te kunnen vergelijken zijn de aantallen gevangen woelmuizen per raai per vangnacht weer gegeven (tabel 1, laatste kolom).

Rietland in de niet-bedijkte gebieden – die al dan niet voor de rietteelt zijn bedoeld, verruigd zijn of wilgenopslag hebben (biotopen 1 t/m 3) – zijn in dit gebied de optimale biotoop: hier zijn hoge dichtheden aangetroffen. In dezelfde biotopen, maar dan in bedijkt terreinen (biotopen 7 en 8), zijn iets lagere dichtheden aangetroffen. Hierna volgen de hooilanden, wilgenstruwelen en -bossen (biotopen 4 t/m 6 en 9). Het schraal grasland op de dijk (biotoop 10) heeft een lage dichtheid en in het duingrasland en de natuurvriendelijke oever (biotopen 11 en 12) zijn geen Noordse woelmuizen aangetroffen.

Discussie De noordse woelmuis heeft een voorkeur voor de al dan niet verruigde rietlanden, waarbij het absolute merendeel is gevangen in de niet-bedijkte rietlanden. De in de winter hoge en in de zomer lage waterstanden zorgen voor op-

timale omstandigheden. De noordse woelmuis is fysiologisch aangepast aan zoveel water, onder andere door een voorkeur voor een lage bodemtemperatuur. Daarnaast kunnen andere, concurrerende, woelmuizen vaak niet onder dit soort omstandigheden leven. De bedijkte rietlanden herbergen lagere noordse woelmuisdichtheden. Door het onnatuurlijke waterregiem, waarbij tot ver in de zomer periodiek bevoeid wordt, komen nesten onder water te staan met een mogelijk desastreus effect op de jonge muizen. De hooilanden, struwelen en bossen herbergen lagere dichtheden en lage en open vegetaties worden vrijwel gemedend (zie ook La Haye & Drees, 2004).

Water heeft een grote invloed op de noordse woelmuis in de Makkumerwaard. De in de winter vaak overstromende niet-bedijkte delen blijken de optimale habitat. Het handhaven van de vastgestelde streefpeilen voor het IJsselmeer zal leiden tot een verlaging van met name het gemiddelde winterpeil met circa tien centimeter. Echter, na aanleg van extra spuicapaciteit

zullen hoge waterstanden blijven voorkomen; deze worden namelijk vooral door de wind bepaald. De extra spuicapaciteit zal naar verwachting dus weinig 'direct' effect hebben op de noordse woelmuis. De frequentie van de overstromingen, met name in het winterhalfjaar, neemt naar verwachting af met ongeveer tweederde van het huidige aantal (De Jong & Regelink, 2007). Hierdoor zullen de niet-bedijkte rietlanden relatief meer verdrogen en daardoor sneller verruigen (Belgers & Arts, 2003). Op de lange termijn levert dat minder geschikte biotopen op voor de noordse woelmuis. Toch is dit prima te compenseren door een gericht terreinbeheer.

Hoewel voor de noordse woelmuis een uitbreidingsdoelstelling geldt, is het huidige terreinbeheer hier niet op gericht. Door het compleet maaien van het hooi- en rietland verdwijnt opeens alle dekking, waardoor de kans op predatie toeneemt. Voor de rietteelt wordt tevens in de bedijkte percelen water opgemalen tot in de zomer, waardoor nesten waarschijnlijk verloren

BIOTOOPTYPE	vangnachten			# Noordse woelmuis			per raai per nacht
	Noard	Súd	totaal	Noard	Súd	totaal	
Niet-bedijkte biotopen							
1. soortenarm rietland voor rietteelt	80	160	240	25	26	51	4,25
2. verruigd rietland zonder wilgenopslag voor rietteelt	100	-	100	21	-	21	4,20
3. verruigd rietland met wilgenopslag	20	-	20	3	-	3	3,00
4. hooiland	140	-	140	6	-	6	0,86
5. verruigd hooiland	60	-	60	4	-	4	1,33
6. wilgenstruweel, tot 6 meter hoog	120	-	120	3	-	3	0,50
TOTAAL	520	160	680	62	26	88	
Bedijkte biotopen							
7. soortenarm rietland voor rietteelt	200	40	240	13	6	19	1,58
8. verruigd rietland met opslag van grauwe wilg	40	-	40	5	-	5	2,50
TOTAAL	240	40	280	18	6	24	
Overige biotopen							
9. hoog opgaand wilgen-elzenbos	80	-	80	4	-	4	1,00
10. schraal grasland op dijkes	40	200	240	0	2	2	0,17
11. duingrasland	40	-	40	0	-	0	0
12. natuurvriendelijke oever	80	-	80	0	-	0	0
TOTAAL	240	200	440	4	2	6	
TOTAAL	1000	400	1400	84	34	118	

Tabel 1 Biotooptype. Aantal per biotooptype gevangen noordse woelmuizen, gesommeerd naar bedijkte, niet-bedijkte en overige biotooptypen. Per biotooptype wordt het aantal vangnachten (1 val per nacht) en Noordse woelmuisindividueen gegeven. In de laatste kolom staat de dichtheid uitgedrukt als het aantal individuen per raai (20 vallen) per vangnacht. Noard = Noardwaard, Súd = Súdwaard.

gaan. In de verruigde rietlanden wordt geen beheer toegepast. Door het stoppen van het beheer zal hier spontaan wilgenstruweel ontstaan, waardoor het oppervlakte geschikt biotoop voor de noordse woelmuis afneemt.

Conclusies Op basis van dit onderzoek kunnen de volgende conclusies en aanbevelingen geformuleerd worden: De natuurlijke waterpeilverschillen in het IJsselmeer creëren optimale leefgebieden voor de noordse woelmuis in de buitendijkse gebieden. Een vergrote spicaciteit van het IJsselmeer zal niet leiden tot een beëindiging van de overstromingen van de buitendijkse terreinen. Indirect kan een constanter en lager waterpeil in het IJsselmeer leiden tot verruiging van de vegetatie, waardoor buitendijkse terreinen minder geschikt worden. Goed vegetatiebeheer kan dit tegenhouden. Het jaarlijks niet maaien van een deel van het hooi- en rietland – cyclisch gefaseerd maaibeheer, waardoor er altijd onge-

maaide delen zijn met voldoende dekking – is een goede maatregel voor de noordse woelmuis.

Na 1 juni zou geen water meer opgemaakt moeten worden binnen de dijken. Hiermee wordt verlies van nesten tegengegaan, zodat de reproductie in tenminste een groot deel van de zomer ongestoord kan plaatsvinden.

Het hier gepresenteerde onderzoek is veelal beschrijvend van aard. Om de daadwerkelijke effecten van het voorgestelde beheer te evalueren is een goed monitoringsprogramma, met dit onderzoek als nulmeting, noodzakelijk.

Jinze Noordijk en Theo de Jong zijn eco-loog bij Bureau Viridis te Culemborg www.bureau-viridis.nl

Woord van dank Dit onderzoek gebeurde in opdracht van Rijkswaterstaat IJsselmeergebied. Wij bedanken J. Regelink en H. Kroodsma voor het verrichten van het veldwerk. Verscheidene medewerkers van It Fryske Gea (m.n. Sietske Rint-

jema) en V. van Laar, M. La Haye en M. van den Brink hielpen met de inventarisatie of leverden commentaar op de tekst. Harmen Faber van Rijkswaterstaat IJsselmeergebied danken we voor zijn enthousiaste begeleiding.

Verder lezen?

- It Fryske Gea, 1999. Beheersplan Fryske Iselmarkust, 2000 – 2005. It Fryske Gea, Beesterzwaag.
- Jong, Th. de & J. Regelink, 2007. De Noordse woelmuis en andere kleine zoogdieren op de Makkumer Waard. Inventarisatie, inrichting en beheer. Bureau Viridis, Culemborg.
- La Haye, M. & J.M. Drees, 2004. Beschermingsplan Noordse woelmuis. Rapport EC-LNV nr. 270.
- Rijn, S. van & M. Platteeuw, 2003. Extra spui Afsluitdijk: Ecologische effecten op Afsluitdijk, IJsselmeer en omgeving. RIZA-rapport 2003.033. RIZA, Lelystad.

Het ree is een soort die sterk heeft geprofiteerd van de 'vergroening' van ons landschap. Foto Bas Worm

Interview met Jos Teeuwisse, directeur Zoogdierverseniging

'Kwaliteit cultuurlandschap belangrijk voor zoogdieren'

In 2009 sloot de Zoogdierverseniging zich aan bij het Landschapsmanifest.

Een opmerkelijke stap. Jos Teeuwisse, van origine historisch geograaf en sinds

2006 directeur van de Zoogdierverseniging, vertelt waarom.

Joke Winkelman

Jos, wat was de aanleiding?

In onze doelstelling staan zoogdieren en hun leefgebieden centraal. De focus ligt van oudsher vooral op natuurgebieden. Maar voor zoogdieren is ook het cultuurlandschap ongelooflijk belangrijk. En dan

bedoel ik landschap in de breedste zin van het woord, van agrarisch landschap en infrastructuur- tot stadslandschap. Er is geen landschap of er leven wel zoogdieren. Uitgezonderd de vleermuizen missen wij in ons werk we het cultuurlandschap als een

belangrijk aandachtspunt.

Waarom aansluiting bij het Landschapsmanifest?

Dat was een bewuste keuze. Voor ons betekende de aansluiting een commitment

aan de andere 44 betrokken partijen die om verschillende redenen de achteruitgang van de kwaliteit van het cultuurlandschap willen keren. Veel van onze zoogdieren worden door die achteruitgang getroffen. Denk maar aan het verhaal van Herman Limpens in Zoogdier 20(3), waarin hij de onlosmakelijke relatie tussen landschapsstructuren en vleermuizen beschrijft. Of denk aan de noordse woelmuis in Zoogdier 20(4). Deze soort kan zich nauwelijks meer ontworstelen aan de isolerende werking van het huidige landschap omdat er zo weinig stapstenen en verbindingselementen over zijn. Iets dergelijks geldt voor egels. Uit Engels onderzoek (Zoogdier 20 (1)) blijkt dat uit het landschap verdwijnen van hagen voor deze soort funest is. De schaalvergroting in het agrarische cultuurlandschap die bij deze voorbeelden een belangrijke rol speelt, vormt voor zoogdieren echt een belangrijk punt van zorg.

Wat wil het Landschapsmanifest bereiken?
Dit manifest probeert het landschap onder aandacht te brengen van burgers en be-

leid, met als doel de kwaliteitsverbetering van het landschap. Dit gebeurt vooral via de landschaps campagne "Mooier landschap, maak het mee". Wij hebben echter

JOS TEEUWISSE

Jos Teeuwisse is sinds 2006 directeur van de Zoogdierverseniging. Eerder was hij van 1987 en 2000 directeur van het Noord-Hollands landschap. Na zijn studie geografie werkte hij als leraar aardrijkskunde.

Foto Jaxqueline Ursem

geen budget om in het veld aan het werk te gaan, dat doen andere partijen, zoals Landschapsbeheer en de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap. Het sluiten van coalities met dergelijke partijen is dan ook van groot belang.

Waarom staat het landschap pas sinds kort op ieders agenda?

In Nederland heeft landschapsbescherming lange tijd te lijden gehad van de ge-

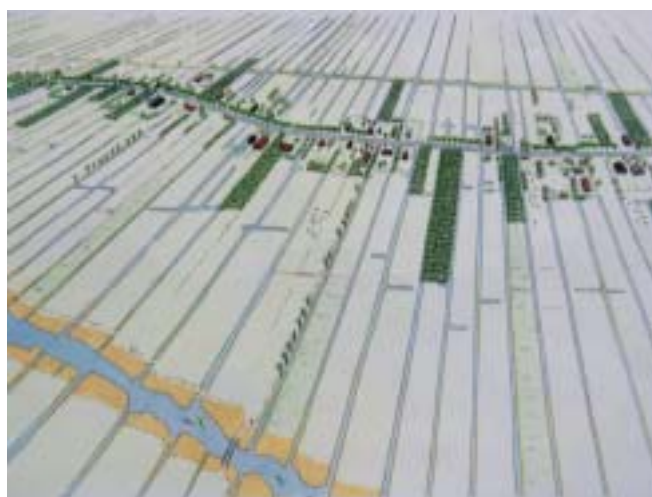
bied- en soortbescherming die al jaren onder de noemer van natuurbescherming bij het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) is ondergebracht.

Deze aanpak is goed geweest voor natuurgebieden en soorten, maar de aandacht voor de kwaliteit van het landschap is daarbij op de achtergrond gebleven. Er vindt nu zowel in het beleid als in het maatschappelijke veld een inhaalslag plaats die absoluut noodzakelijk is.

Maar er waren toch al eerder landschapsinitiatieven?

Jac. P. Thijsse ergerde zich al aan de kale boomloze wegen die bij grote ontginningen werden aangelegd. In de jaren dertig was er zelfs al een speciale Contactcommissie Natuur en Landschapsbescherming waar later de Stichting Natuur en Milieu uit voortkwam. Je kan wel stellen dat met het ontstaan van deze stichting en door de overgang van het aspect natuur van het toenmalige Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk (CRM) naar het ministerie van LNV de natuurbeschermers het landschap hebben weggegeven. Vanaf dat moment zijn na-

Vogelvluchtperspectieven van landschappen mét (rechts) en zonder (links) ecologische detailstructuur of groenblauwe dooradering. Een goed ontwikkelde ecologische detailstructuur bestaande uit bosjes, lanen en rietkragen zorgt voor een geschikt habitat van veel (zoog)diersoorten. Bron LNV.

Landschapsmanifest

Het Landschapsmanifest ging op 1 november 2005 van start als samenwerkingsverband van een breed scala aan organisaties. Deze organisaties gaan ervan uit dat alle landschappen waardevol zijn en willen daarom het landschap hoog op de agenda krijgen en de kwaliteit ervan verbeteren.

Aan het Landschapsmanifest ligt de Europese Landschapsconventie uit 2000 ten grondslag. Deze conventie werd in 2005 door Nederland bekrachtigd. Dit verdrag van de Raad van Europa stelt dat 'landschap' een mensenrecht is. Het is het eerste internationale verdrag waarin het thema landschap integraal wordt behandeld. In het Landschapsmanifest worden de gedachten van de Europese Landschapsconventie verder uitgewerkt voor de Nederlandse situatie.

In het Landschapsmanifest werken samen:

Ministeries van LNV, VROM en OC&W

Beleidsorganisaties, zoals IPO en VNG

Diverse grote terreinbeherende organisaties en natuurbeschermingsorganisaties, waaronder de Zoogdierverseniging

Maatschappelijke partijen, zoals ANWB, RECRON, LTO

Bedrijven, zoals Arcadis en RABO Groen Bank

Speerpunten Landschapsmanifest:

- Bewustwording en betrokkenheid vergroten
- Toegankelijkheid vergroten
- Kwaliteit landschappen verbeteren
- Financiering verbreden
- Beleid beïnvloeden
- Internationaal samenwerken

Verandering van het akkerlandschap in Limburg betekende het einde van de hamster in Nederland. Dankzij herintroductie leeft er nu weer een bescheiden populatie. Foto Jasja Dekker

tuurbeschermers gaan focussen op zaken als soortenrijkdom en oppervlakten. Beide waarden zijn beleidsmatig makkelijker hard te maken dan de achteruitgang van landschapskwaliteit, en daardoor ging het fout. Ieder nieuw kabinet kwam wel met een nieuwe landschapsnota of met nieuw instrumentarium, maar die gingen – meestal door gebrek aan geld – dan al weer snel de kast in. Ook natuurbeschermingsorganisaties, zoals de provinciale Landschappen, hebben zich vooral gericht op natuurgebieden en niet op het landschap. Van landsbrede coalities en integrale bewaking van de kwaliteit van het landschap was eigenlijk nooit sprake. Gelukkig zijn er nu veranderingen ten goede. Zo is bijvoorbeeld de Vereniging Het Nederlands Cultuurlandschap recentelijk in deze niche gestapt. En hebben we het Landschapsmanifest met veel beleidsmatige aandacht voor het landschap.

Zijn er bij de zoogdieren helemaal geen winnaars?

Gelukkig wel. Samen met de schaalvergroting van het landschap vond bij landinrichtingsprojecten, stadsuitbreidingen en aanleg van recreatiegebieden ook een flinke vergroening plaats langs wegen en waterlopen. Dat was voor reeën en vossen zo gunstig dat beide soorten nu vrijwel landsdekkend voorkomen. Je kan wel stel-

len dat soorten met een grote actieradius profiteren van de veranderingen, maar dat soorten met een kleine actieradius problemen hebben. Een ree kan wel een groot monotoon gebied oversteken, maar een muis of een kleine marterachtige niet.

Hoe zit het met soorten als otter en bever?

Die soorten zijn gebonden aan natte infrastructuur. Beide hebben zich na herintroductie sterk uitgebreid dankzij de verbeterde waterkwaliteit en een veranderd beheer van de natte infrastructuur. Toch loopt de otter nog steeds tegen knelpunten in het landschap op, zoals wegen die zijn leefgebied doorsnijden. Aanvullende voorzieningen zijn hard nodig om het plaatselijk groeiende aantal verkeersslachtoffers onder deze soort te verminderen.

Wat voor bijdrage leveren jullie?

De Zoogdierverseniging probeert als kennisorganisatie vooral kennis over zoogdieren in te brengen. Dat doen we door mee te denken met de Landschapscampagne en we hebben zitting in de Werkgroep Kennisuitwisseling van het Landschapsmanifest. Daarbij maken we dankbaar gebruik van het feit dat zoogdieren vanwege hun grote aaibaarheid een goede symboolfunctie hebben. Bovendien hebben we succesverhalen. Denk maar aan de positieve invloed die het verbeteren van het water-

Een soort als de bever is in staat om een deel van zijn leefgebied van aanzicht te veranderen. Foto Michelle Eikelboom

milieu heeft op otter en bever. Het opheffen van knelpunten in en tussen de leefgebieden helpt echt!

Is er ook een rol weggelegd voor leden, werkgroepen en zoogdierwaarnemers?

Absoluut. Veel zoogdierversen weten echt alles over hun favoriete soortgroep en zijn druk bezig met gegevensverzameling. Die

schap, en [3] samen met anderen in projecten werken aan landschapskwaliteit. Deze punten krijgen hun beslag als ons kantoor naar Nijmegen is verhuisd. Want door de voorgenomen samenwerking met collega organisaties en de Nijmeegse Universiteit kan er – naast ons soorten- en gebiedenwerk – ook een meer ecologische richting komen in ons werk. We kunnen ervoor zorgen dat zoogdieren meer worden meegenomen in het onderzoek van andere organisaties en dat zoogdieren vaker worden benut als gradimeters voor landschapskwaliteit.

Dat klinkt als een verschuiving in het werk van de Vereniging

Dat klopt. In ons nieuwe meerjarenbeleidsplan, waar we nu druk mee bezig zijn, komt er naast aandacht voor de zoogdieren zelf en de natuurgebieden waarin zij voorkomen, voortaan ook meer aandacht voor de kwaliteit van het cultuurlandschap. De succesverhalen over otter, ree, bever en sommige vleermuissoorten moeten helpen het landschap te verbeteren en geven aan dat er al veel ten goede is gekeerd. Bedenk dat slechts 15% van ons landoppervlak natuurgebied is, en dat de overige 85% cultuurlandschap is; ruwweg 70% agrarisch en 15% stedelijk gebied en infrastructuur. Daar is nog veel te winnen.

En juist buiten de natuurgebieden verandert er veel, maar daar hoeft je niet bang voor te zijn.

Leg dat laatste eens uit?

De grootste constante in ons landschap is verandering. Je hoeft over veranderingen dus niet negatief te doen. Je moet ze juist positief oppakken. Bij landschap gaat het om een integrale manier van denken, het gaat om de samenhang tussen ecologie, economie en esthetiek (waaronder cultuurhistorie). Als je deze drie kwaliteiten in evenwicht kunt ontwikkelen ontstaan er door veranderingen kansen. Bij nieuwe ontwikkelingen heb je de ruimte om natuur mee te laten liften. Kijk waar de kansen liggen en hou veranderingen niet tegen. Kom maar eens terug in een gebied waar je lang niet bent geweest en dat je goed kende. Soms weet je er de weg niet eens meer. Onze nieuwe uitdaging is dan ook hoe je de natuur met veranderingen in ons landschap kan laten meeliften, met zoogdieren als gidssoorten. Zo geef je zoogdieren overal de ruimte!

“Cultuurlandschap nieuw accent Zoogdiervereniging”

kennis moet zich behalve op de soort nog meer richten op het landschap waarin de dieren leven. Juist aan die relatie zouden zij dan ruchtbaarheid moeten geven. Ik zou zeggen: betrek altijd de omgeving erbij als je het over je soorten hebt en sluit coalities met lokale en regionale organisaties die zich inzetten voor de kwaliteit om jouw favoriete soort te helpen beschermen.

En verder?

Voor ons is de aansluiting bij het Landschapsmanifest de eerste stap. Maar ook daarbuiten willen we als kennisorganisatie aan het werk. Daarbij richten we ons op drie punten: (1) onder de aandacht brengen van de waarden van het cultuurlandschap voor zoogdieren, (2) steunen van anderen die zich inzetten voor het land-

Verder lezen?

- www.landschapsmanifest.nl
- www.mooierlandschap.nl

Hyperlink

De Vlaamse zoogdierdeskundige Dirk Criel bespreekt op geheel eigen wijze websites over zoogdieren.

Thema

Zwijnenkost Nu jachtseizoen en feestdis achter ons liggen, kunnen we weer met een gerust geweten de intellectuele toer opgaan en ons tegoed doen aan wat digitale zwijnenkost. Ik heb de term niet gekozen omdat ie aardig bekt, maar wel omdat het in één woord de inhoud van de websites over wilde zwijnen illustreert. Daarbij

onthoud ik me van alle sites die enkel naar jacht of keuken ruiken. Wat rest vormt een regelrecht zootje waarin alles en tegelijk niets terug te vinden is. De Franse "site du sanglier" bijvoorbeeld gaat van A tot Z letterlijk in op alles wat met wilde zwijnen te maken heeft ①. De site is aartslelijk maar - toegegeven - wel erg leuk om doorheen te struinen; ideaal voor een baaldag op het werk. Elke vergelijking met een varkensstal berust op toeval. Je moet er letterlijk woelen in de talrijke items die eens grappig of verbazingwekkend zijn, dan weer ongelooflijk of leerrijk. Geen gadget ontsnapt en je kan het zo gek niet bedenken of het staat op deze website. Ik zou dan ook niet weten wat er nog kan aan worden toegevoegd. Hoewel. De beheerder is duidelijk eentalig: alles wat niet Frans is, komt er niet in. Het Duitse Wildschweinenet doet aardig zijn best om dezelfde richting uit te gaan ② en vormt onbewust een goede aanvulling voor het Duitse taalgebied. Van

"Deutsche gründlichkeit" gesproken. Van hetzelfde laken een broek op de Engelse site 'British wildboar': veel praatjes en plaatjes op een digitaal papiertje gekwakt ③. Voor wat meer ernst moet je bij de Zwitsers zijn ④. Niettegenstaande wildbeheer de bovenhand heeft, komt de informatie uit onverdachte hoek. Daardoor krijgt ie alsnog een plaatsje in deze Hyperlink. De website is opgebouwd rondom een handleiding over populatiebeheer van wilde zwijnen die hier in digitale vorm integraal raadpleegbaar is.

Om jou uiteindelijk dan toch niet met lege handen achter te laten, geef ik in een overmoedige bui nog een link naar een educatief boekje (weliswaar in het Duits) mee ⑤. Het hoort bij een tentoonstelling over het wild zwijn uit de jaren stillekens en is uitermate geschikt voor een vertaalslag naar het Nederlands door een taalkundig leraar. Als uitsmijter krijg je ook nog een verhaaltje voor het slapengaan over de inzet van de beroemde Luise als drugsvarken bij de politie ⑥. Ik wist het dat er ergens voor varkens een plaatsje was.

① <http://jfo.perso.infonie.fr/intro.htm>;

② www.wildschweine.net

③ www.britishwildboar.org.uk/

④ www.wildschwein-sanglier.ch

⑤ <http://www.naturmuseum.ch/dokumente/tipps/>

Tipps-und-Anregungen-Wildschwein.pdf

⑥ [http://de.wikipedia.org/wiki/Luise_\(Wildschwein\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Luise_(Wildschwein))

Websites

Vergane glorie Waar komt ie nu weer mee aandraven, hoor ik u al zeggen. Maar Pleistocene zoogdieren zijn ook zoogdieren ook al zijn ze stokoud. Bovendien is het altijd goed om weten waar de mormels van

vandaag vandaan komen. Je mag geen spade in de grond steken of er steken fossiele resten de kop op van dieren die ooit bij ons goed hebben geleefd. Skeletresten van zoogdieren hebben een kenmerkende vorm en zijn daardoor vrij gemakkelijk op soort te determineren zo leert ons de website 'Geologie van Nederland' - één van de vele internetinitiatieven van Naturalis. Vooral botten van dieren uit het Pleistoc-

een - dit is de periode van de ijstijden - zijn in gigantische aantallen terug te vinden. Ze op naam brengen is een ander paar mouwen, maar ondertussen is het toch al voor meer dan vijftig diersoorten gelukt. Ze zijn op de site netjes op een rij gezet en van elk van hen krijgen we een onbehagelijk nauwkeurige beschrijving van uiterlijk, leefwijze, verspreiding, evolutie en nog meer fraais; uiteraard ondersteund met levensecht beeldmateriaal. Enkele onderen lijken al die tijd geen haar veranderd en zijn dus nog steeds in een licht gewijzigde vorm in onze Europese natuur te bewonderen. Het zijn echter niet de meest spectaculaire jochies.

www.geologievannederland.nl/fossielen/zoogdieren

Spaanse rovers Sedert enkele jaren heb ik Spanje en nevenbij ook Portugal ontdekt als thuisland van enkele bijzondere grote roofdiersoorten. Ik maakte er van dichtbij kennis met de Iberische varianten van wolf, lynx en bruine beer en als

toetje bieden zich regelmatig ook kleine rovers aan. Om op de hoogte te blijven van hun wel en wee passeer ik langs de website Iberianature ①. Deze biedt uiteraard meer dan informatie over grote roofdieren, maar het is een goede intro naar allereerste informatiekanaal over dieren op het Iberisch schiereiland. Het kost wel wat moeite om de doorverwijzingen te zoeken maar al snuisterend kom je er wel. De site van Signatus ② is zo eentje dat erin verborgen zit. De makers nemen de verdediging van de wolf op en vinden daarin ook andere partners zoals de vereniging Ascel ③ en de van oudsher bekende Portugese tegenhanger Grupo Lobo ④ die momenteel een kwarteeuw bestaan viert.

Voor bruine beren levert Fapas een goede intro ⑤. Ze linken naar enkele deelwebsites die bijzondere beschermings- en onderzoeksprojecten voorstellen. Eentje daarvan gaat nader in op een onderzoek met fotovallen. Laat je niet afschrikken door het knutselwerk dat de site een rommelig aanzicht geeft.

Voor de Iberische lynx liggen de sites voor het rapen. Zowel met Life Lince ⑥, El Lince Iberico ⑦ als Lynx ex situ ⑧ kom je bij deze zeldzame kattentelg terecht. De websitebeheerders zijn niet te beroerd om naar elkaar door te verwijzen want ze vullen elkaar goed aan. Omdat het konijn een belangrijke rol speelt bij de bescherming van de Iberische lynx vind je er eveneens een pak informatie over deze huppelaar. Er zijn ook een diverse nieuwsbrieven te raadplegen ('Gato Clavo', 'Boletin' en 'Ex-Situ') die hoofdzakelijk informeren over de kweek- en herintroductieprojecten.

Laat je in geen enkel geval intimideren door de Spaanse taal. Wie andere talen kent, kan het een en ander best begrijpen; ook zonder slippen en lispelen en met een rollende o aan het eind.

- ① www.iberianature.com/mammals
- ② <http://signatus.org/pagina.php?n=articulos&cat=0>
- ③ www.loboiberico.com

- ④ <http://lobo.fc.ul.pt/>
- ⑤ www.fapas.es
- ⑥ www.lifeline.org
- ⑦ www.ellinceiberico.com
- ⑧ www.lynxexsitu.es

Weten is eten De Vereniging het Reewild is in Nederland geen onbekende ①. Het is een organisatie die streeft naar het behoud van duurzame populaties reeën en de bevordering van het welzijn van reeën in Nederland. Voor de vereniging is het duidelijk dat de jacht, die hier populatiebeheer wordt genoemd, doorgaans de enige optie is. Het is niet aan mij om hierover een

waardeoordeel te vellen, maar voor de bezoeker moet het duidelijk zijn waarover het gaat. De vereniging stelt immers haar kennis ter beschikking via het Kenniscentrum Reeën waarvoor het gebruik maakt van een afzonderlijke website ②. Er wordt naar mijn gevoel niet ingegaan op de retorische vraag tot op welke hoogte een beheer noodzakelijk is en welke de alternatieven zijn voor bejaging. Het is de verdienste van de vereniging dat ze heel wat informatie bij elkaar brengt en het is goed dat door ook het wildbeheer een plaats in krijgt. Om zich de titel kenniscentrum toe te bedelen is evenwel een bredere invalshoek nodig, waarbij vooral duidelijk wordt gesteld waarom andere beheermethoden niet werkzaam zijn. Op dat punt is een objectieve instelling noodzakelijk.

- ① www.reewild.nl
- ② www.kenniscentrum-reeen.nl

Surf ook even naar...

Mollen tellen: Zoogdieren inventariseren ligt voor sommige soorten moeilijk maar

je kan je ook specialiseren in gemakkelijke soorten, bijvoorbeeld in het tellen van mollen. De Britten hebben voor de mollenkijzers een enige en eigen website gebouwd. Bij het schrijven van dit berichtje stond de teller al op ruim 179.000. Dat kan tellen. Hoewel het niet de bedoeling is dat wij niet Engelstalige mollen ingeven, kunnen de leuke berichtjes en het idee om ook gegevens van algemene soorten te verzamelen inspirerend werken.
www.molewatch.org.uk

Straffe kaas: Mogelijk heb je dit straffe filmpje al elders gezien, want ik heb het ook gekregen uit tweede hand. Laat het je dan nog eens welgevallen. Wees echter gewaarschuwd: het is niet bestemd voor gevoelige zielen.
www.johnnolanfilms.com/films/nolanscheddar/

Boswandeling: Niet meteen over zoogdieren, maar te mooi om hem niet te vermelden. Maak een virtuele boswandeling doorheen het bos en laat je zowel bekoren door de prachtige uitwerking van deze website als de vele dingen die in het bos te ontdekken zijn.
<http://w3.upm-kymmene.com/upm/forest-life/index.html>

Snelcursus: Heb je een zeetripje voor de boeg en moet de kennis omtrent zeezoogdieren nog snel worden bijgeschaafd, dan kan je onder de rubriek 'observation' van de site van het Centre de Recherche sur

les Mammifères Marins terecht ①. Een samenvatting van de samenvatting wordt ook op de site Sports et Nature teruggevonden ②.

- ① <http://crmm.univ-lr.fr/index.php/fr/observations/reconnaitre-les-especes>
- ② www.sportnat.com/LAPOUNEUR/courses/larochelle/cetace/cetace.htm

Gewone zeehonden. Foto: Richard Witte van den Bosch

“Achteruitgang zoogdieren gestopt”

2010 is het Jaar van de Biodiversiteit. Dit leidt ongetwijfeld weer tot veel alarmerende berichten in de media over hoe slecht het gaat met de natuur. Maar zijn die alarmbellen voor wat het de zoogdieren in Nederland betreft wel terecht? Johan Thissen en Wouter Helmer vinden van niet. De achteruitgang is gestopt. Het gaat weer beter met de natuur in Nederland.

Ingezonden door Johan Thissen en Wouter Helmer

Bij de Wereldtop voor Duurzame Ontwikkeling in Johannesburg in 2002 is afgesproken dat in 2010 wereldwijd het tempo van achteruitgang van de biodiversiteit aanzienlijk vertraagd zou moeten zijn. De regeringsleiders van de EU hadden bij hun topberaad in Göteborg in 2001 al afgesproken dat in 2010 in hun landen de achteruitgang niet alleen vertraagd, maar geheel gestopt zou moeten zijn. Een goed moment om er bij stil te staan of Nederland deze doelstelling gehaald heeft voor de zoogdieren. Ons antwoord is ‘Ja’ en we zijn het ook eens met de boodschap in de Forum bijdrage van Udo de Haes e.a. in het tijdschrift Landschap, dat het de laatste decennia weer beter gaat met de natuur in Nederland.

Het gaat met name beter met de zoogdieren van het water (zout en zoet) en in de twintig procent natuurgebied van onze landoppervlakte. Het gaat ook goed met de meeste vleermuizen, onze enige zoogdieren van de lucht. In het agrarisch gebied,

nog steeds het grootste deel van Nederland, blijft het herstel echter achterwege. Soorten als wezel, hermelijn en laatvlieger kwamen in 2006 nieuw op de Rode Lijst. En met de haas gaat het in de landbouwgebieden ook niet goed. In feite gaan vele natuurwaarden van het agrarisch gebied hard achteruit. Een opmerkelijke uitzondering lijkt de veldmuis en daarmee zijn predatoren kerkuil en ooievaar. Die herstellen zich.

Over het geheel genomen weegt de winst in het water, de lucht (vleermuizen) en in de natuurgebieden op land op tegen de voortgaande aftakeling van het agrarisch gebied. Alle zeven vleermuizen die geteld worden in het meetnet Vleermuizen in winterverblijven nemen sinds de jaren tachtig flink toe. Ze lijken te profiteren van de verminderde gifconcentraties in het milieu. Daar komt bij dat het klimaat de laatste decennia gunstiger voor ze is geworden. Onze zeezoogdieren, zoals gewone zeehond, grijze zeehond en bruinvis, doen het

goed, met uitzondering van de rond 1960 in onze wateren uitgestorven en niet meer teruggekeerde tuimelaar en gewone dolfijn. De hoefdieren doen het zelfs zo goed, dat discussies over verhoogd afschot bijna maandelijks de media halen. Wilde zwijnen, maar ook edelherten, damherten en reeën hebben in geen eeuwen zulke hoge aantallen bereikt. Van de eerste drie wordt helaas ook hun verspreiding beperkt. Volgens ons zouden wild zwijn, edelhert en damhert in veel meer gebieden in Nederland aangewezen leefgebieden kunnen krijgen. Dan kunnen meer mensen in hun eigen omgeving van deze dieren genieten. Onder de inheemse zoogdieren zijn twee grote zorgenkinderen: de eikelmuis en de noordse woelmuis. De eikelmuis zit nog maar in één klein gebied, het Savelsbos. Het aantal is gezakt tot minder dan honderd, mogelijk nog maar enkele tientallen. De ondersoort (*M.o.arenicola*) van de noordse woelmuis komt alleen in ons land voor. Het verspreidingsgebied krimpt al

vele decennia en ondanks een speciaal beschermingsplan lukt het niet om de achteruitgang te stoppen. Het is tijd voor een groot gebaar, zoals introductie in de Oostvaardersplassen. Dan hebben de kiekendieven en velduilen daar ook meer te eten. Zoogdieren in Nederland hebben anno 2010 te maken met twee ogenschijnlijk tegengestelde ontwikkelingen: verstedelijking en verwildering. Een voorheen vooral agrarische maatschappij evolueert in hoog tempo in een stedelijke samenleving. Intensivering van landgebruik op de ene plek (stad, infrastructuur, intensieve landbouw) gaat gepaard met extensivering op andere plekken, waar meer ruimte ontstaat voor ruige natuur, recreatie, waterberging en drinkwaterwinning.

Het slechte nieuws voor zoogdieren is dat het landschap verder versnipperd raakt door verdichting van het wegennet en dat intensieve landbouwgebieden vrijwel onleefbaar zijn geworden. Maar er is ook goed nieuws. De stedeling is weliswaar de dagelijkse omgang met de natuur, zoals zijn boerenvoorouders die hadden, wat ontwend, daartegenover staat een groeiende behoefte aan vrije tijdsbesteding in de natuur, wonen in het groen, de wens om gifstoffen uit het milieu te bannen et cetera. Eenmaal in de natuur wil men daar graag spectaculaire soorten zien. Dieren worden steeds minder vanuit een nutschade-invalshoek bekeken en steeds meer als attracties in de natuurbeleving. We hebben er een hoop dierenvrienden bij, tot en met een politieke partij in Den Haag. Dieren ervaren dagelijks dat ze minder bang hoeven te zijn voor mensen, dat er minder gif in het milieu zit en dat de Nederlandse delta eigenlijk één grote ge-

dekte, voedselrijke tafel is. Zonder dreiging van afschot, en met een overdosis aan voedsel worden zelfs grote steden leefgebied van steeds meer soorten. Voorheen schuwe, overbejaagde dieren als das, vos en steenmarter kun je tegenwoordig 's nachts bij een friettent tegenkomen. Wilde zwijnen volgen en we moeten niet raar staan te kijken als wolf en lynx zich ook in dit rijtje gaan voegen, zoals bruine beren al jaren de buitenwijken van Oost-Europese steden afschuimen naar vuilnisbakken met inhoud.

Hoefdieren beleven, al dan niet uitgezet of ontsnapt, hoogtijdagen in het jacht-luwe Nederland van 2010. Particuliere initiatieven om deze soorten op de Waddeneilanden te introduceren zijn symbolisch voor de veranderde verhoudingen tussen mens en natuur.

Herstel van biotopen, vermindering van de jachtdruk en gifconcentraties blijken succesfactoren in het herstel van zoogdierpopulaties. Maar gerichte bescherming van soorten kan ook zeer effectief zijn, zoals maatregelen voor das, hamster en hazelmuis in het verleden hebben bewezen. We moeten het een doen en het ander niet laten, met aansprekende zoogdieren als gidssoorten voor het herstel van hele levensgemeenschappen. Zo kan de egel symbool staan voor de versnipperende invloed van infrastructuur, de lynx voor de schaal waarop natuurherstel moet plaatsvinden en kleine marterachtigen voor de teloorgang van gradiënten in het landschap.

Daarmee wordt ook meteen duidelijk wat ons te doen staat: doorgaan met de aanleg van natuurbruggen, doorgaan met ontwikkeling van natuurlijke biotopen voor soor-

ten van kleinschalige landschappen, onder andere door herintroductie van herbivorie als natuurlijk proces op plaatsen waar de inheemse hoefdierpopulaties nog ontbreken.

Maar de grootste uitdaging is waarschijnlijk om de verdere verstedelijking en verwildering dusdanig te begeleiden dat we als moderne samenleving leren omgaan met de groeiende populaties zoogdieren, die we binnen onze stedelijke invloedssfeer aan het 'lokken' zijn.

Een nieuwe balans tussen genieten en gedogen, tussen schaderegelingen en uitgekende jacht. Met goede informatievoorziening over de veterinaire kanten van zoveel zoogdieren op een kluitje.

Het meest voorkomende zoogdier in Nederland kan in het jaar van de biodiversiteit de tafel dekken voor een bont gezelschap aan familiegenoten. Onze conclusie is dat Nederland voor de zoogdieren de 2010-doelstelling heeft gehaald. Onze verwachting is dat we in het volgende decennium meer winst voor de biodiversiteit kunnen boeken, als we ons daarvoor blijven inzetten. Winst die hard nodig is in een land waar de natuur in het verleden zo verarmd is.

Johan Thissen is teamleider Onderzoek en Advies bij de Zoogdierverseniging en Wouter Helmer is directeur van ARK Natuurontwikkeling.

Verder lezen?

- Udo de Haes, H.A., W.L.M. Tamis, G.R. de Snoo & H.T. Prins 2009. Het gaat weer beter met de natuur in Nederland. Landschap 2009(4): 161-169.

Waarnemingen

Bijzondere waarnemingen van zoogdieren in Vlaanderen en Nederland.

Walvis verrast havenmeester Antwerpen

Jan Haelters & Francis Kerckhof

22 september 2009. Het bericht kwam binnen via SMS op een ontieligelijk vroeg uur. De Antwerpse havenautoriteiten hadden de federale overheidsdienst leefmilieu op de hoogte gebracht, en daarna het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen (KBIN): "Omstreeks 2u15 vannacht hebben we een dode walvis aangetroffen in de haven van Antwerpen, net voor de Berendrechtsluis". Onmiddellijk werd het tussenkomstplan voor het onderzoek van gestrande walvissen in werking

gesteld. Dat plan bestaat er uit dat een aantal diensten gewaarschuwd wordt en dat alles in gereedheid gebracht wordt voor het uitvoeren van een autopsie. Het materieel voor het onderzoek, permanent stand-by te Oostende, werd alvast ingeladen. Dit geval was wel apart: de meest recente gevallen van dode walvissen hadden zich steeds aan de kust voorgedaan, nooit in het binnenland.

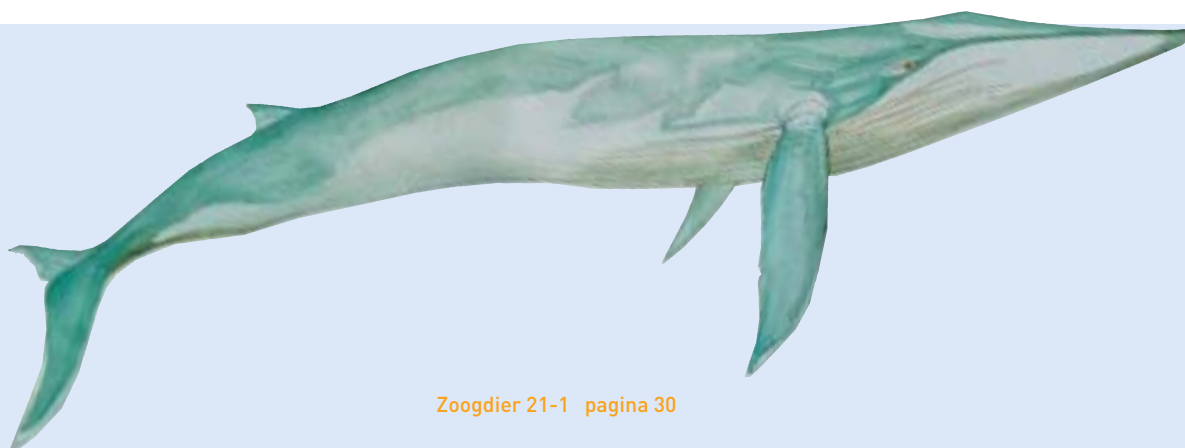
Het dier in kwestie bleek een forse gewone vinvis (*Balaenoptera physalus*), en geen bultrug (*Megaptera novaeangliae*) zoals in diverse media eerst werd gemeld. Het ging om een volwassen vrouwtje van net geen twintig meter, en met een geschat gewicht van veertig ton. Het dier was niet zomaar de haven binnengezwommen, maar daar naartoe gebracht op de boeg van het fruitschip Summer Flower. Dit vaartuig, 169 meter lang en 24 meter breed, was van Colombia naar Antwerpen gevaren. Enkele uren voordat het schip de Berendrechtsluis binnenvoer, bemerkten de sleepdiensten de walvis op de bulb van de boeg. Het kadaver werd losgemaakt zodat het aan de

Scheldekant van de sluis bleef.

Drijvende oceanreus Omdat het niet mogelijk bleek de walvis op de kade te leggen in de buurt van de Berendrechtsluis, werd beslist de oceanreus, inmiddels gezwollen door de ontbindingsgassen, twintig kilometer stroomopwaarts te slepen, tot het strand van Sint-Anneke, Antwerpen. Daar werd het opgewacht door honderden kijklustigen en een aantal ongeduldige wetenschappers.

Het onderzoek kon pas beginnen in de namiddag, toen het water voldoende was gezakt. De autopsie werd uitgevoerd onder leiding van gespecialiseerd dierenarts Thierry Jauniaux, bijgestaan door studenten en assistenten diergeneeskunde van de universiteiten van Luik en Gent, en door medewerkers van het KBIN.

De resultaten van de autopsie waren duidelijk: het bleek – vóór zijn onfortuinlijke dood – een gezond dier te zijn, met een normale, dikke speklaag. Er werden talrijke breuken en inwendige bloedingen, en een verplaatsing van een gedeelte van de

ingewanden naar de borstholte vastgesteld. De doodsoorzaak werd zo bevestigd: het dier was overleden ten gevolge van de aanvaring. Uitgaande van de ontbindingstoestand is het dier waarschijnlijk ter hoogte van de Noordwestkust van Spanje of Portugal in aanvaring gekomen met het schip.

Walvissen en aanvaringen met schepen

De Internationale Walvisvaartcommissie (IWC) heeft een speciale werkgroep – nota bene voorgezeten door België – die het probleem van aanvaringen van walvissen door schepen onderzoekt. Het doel is een beter beeld te schetsen van de omvang van het probleem en de getroffen soorten, en maatregelen voor te stellen. Een eerste stap in het beter in kaart brengen van het probleem is het opstellen van een globale database met aanvaringen tussen vaartuigen en walvissen (zie www.iwcoffice.org).

De gewone vinvis in de Noordzee

De gewone vinvis, na de blauwe vinvis (*Balaenoptera musculus*) de grootste diersoort op aarde, komt sporadisch voorin de Noordzee. De soort komt voor in dieper water, onder meer in de Golf van Biskaje. In de zuidelijke Noordzee komen waarnemingen of strandingen van deze soort slechts zelden voor (zie voor een overzicht: Camphuysen & Peet, 2006).

Dankwoord Het KBIN houdt eraan alle personen en diensten te bedanken die een rol speelden bij het mogelijk maken van het onderzoek van de vinvis. We willen in het bijzonder dierenarts Thierry Jauniaux en zijn medewerkers bedanken, net zoals de medewerkers van de faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Gent.

Jan Haelters & Francis Kerckhof zijn verbonden aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen (KBIN); 3e en 23ste Linierementsplein, B-8400 Oostende, België; email: J.Haelters@mumm.ac.be

Gewone vinvis

(*Balaenoptera physalus*)

Grootte: Mannetje 17,7 tot 25 meter, vrouwtje 18,3 tot 27 meter, pasgeboren kalf 5,9 meter.
Voedsel: scholen vis, dierlijk plankton en andere ongewervelden, roeipootkreeftjes en inktvis. Vaak fouragerend in grote groepen.
Vindplaatsen: hoofdzakelijk in open zee komt voor in warme zeeën in de gematigde zone tot aan de poolgebieden.

Het kadaver van de walvis werd buiten de Berendrechtsluis vastgemaakt voor de sleep naar Sint-Anneke.

Foto Jan Haelters

(KBIN)

Pas bij laag water kon de autopsie beginnen.

Foto Jan Haelters

(KBIN)

De gevolgen van de aanvaring zijn duidelijk: een gedeelte van de ingewanden is verplaatst naar de borstholte.

Foto Jan Haelters

(KBIN)

De resten, bijna 33 ton, zijn door de Civiele Bescherming voor vernietiging afgevoerd. Van het skelet werd enkel de onderkaak bewaard.

Deze krijgt een ereplaats in het Museum voor Morfologie te Merelbeke (Universiteit Gent).

Foto Jan Haelters

(KBIN)

Verder lezen?

Camphuysen, K. & Peet, G., 2006. Walvissen in de zuidelijke Noordzee. Fontaine Uitgevers BV, 's Graveland, Nederland. 160 p.

NEDERLAND

Dank voor gift boommarker

In een vorig nummer van Zoogdier werd u opgeroepen het boommarkeronderzoek op de Veluwezoom financieel te steunen. De oproep heeft inmiddels € 400,- opgeleverd. Op moment van schrijven zijn de eerste bomen geprepareerd om de camera's op te hangen. Verwacht wordt dat begin maart de eerste camera's hangen.

Giften zijn nog steeds van harte welkom en kunt u storten op giro 203737 ten name van Zoogdierverseniging te Arnhem, onder vermelding van 'Boommarker Veluwezoom'. Diegenen die een boom adopteren en minimaal €100,- overmaken kunnen in het voorjaar onder bepaalde voorwaarden meegaan tijdens het onderzoek en daarbij de boommarkers bekijken.

Nieuwe huisstijl

De Zoogdierverseniging heeft een nieuwe huisstijl. U zult er de komende tijd nader kennis mee maken in allerlei uitingsvormen.

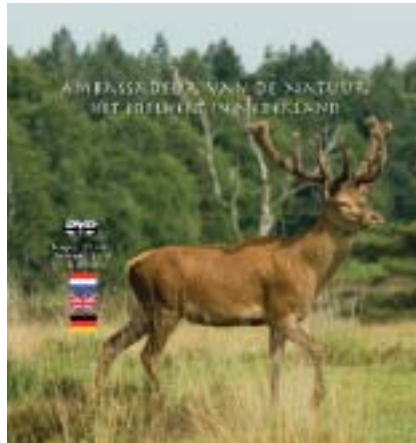

men. In Zoogdier herkent u al het nieuwe logo. De kleuren oranje, zwart en wit staan centraal in deze nieuwe huisstijl ontworpen door vormgever Wietse Bakker (BARD87 's-Graveland) die ook de vormgeving van Zoogdier doet. Uitgangspunt was het behoud van de otter als beeldmerk en een stijl die breed toepasbaar is.

Film over edelhert

In Nederland wordt hard gewerkt aan de Ecologische Hoofdstructuur. Het edel-

hert speelt hierin een ambassadeursrol. De gedachte is dat een verbinding tussen natuurgebieden die geschikt is voor het edelhert, in de regel ook geschikt is voor andere soorten. Door verschillende ministeries wordt zelfs gewerkt aan ver-

bindingen voor het edelhert met populaties in Duitsland. De praktijk is echter weerbarstig. Het edelhert is binnen het Nederlandse natuurbeleid namelijk alleen nog maar welkom op de Veluwe en in de Oostvaardersplassen. Vereniging Het Edelhert heeft Enting Films een film laten maken over deze problematiek. Deze film laat met schitterende beelden zien welke obstakels een edelhert tegenkomt op een fictieve tocht vanuit Duitsland naar Nederland. Absoluut een aanrader! Niet alleen om de mooie plaatjes, maar ook omdat het verhaal goed en toegankelijk wordt gebracht. De DVD kan voor €9,95 (excl. portokosten) worden besteld via de website van Vereniging Het Edelhert: www.hetedelhert.nl.

Samenwerking VOFF en Natuurmonumenten

Op 20 januari hebben Natuurmonumenten en de stichting Veldonderzoek Flora en Fauna (VOFF) een samenwerkings-

overeenkomst gesloten. In de VOFF werkt de Zoogdierverseniging samen met vergelijkbare organisaties die zich bezighouden met andere soortgroepen, zoals RAVON, SOVON en De Vlinderstichting. De samenwerking met Natuurmonumenten heeft als doel om het verzamelen, delen en overdragen van relevante kennis voor het natuurbeheer te verbeteren. Hiermee combineren de VOFF en Natuurmonumenten de kennis over wat soorten nodig hebben met de kennis over welke beheermaatregelen moeten worden getroffen en hoe dat beheer moet worden uitgevoerd. Ook worden de gegevens gebruikt om trends te signaleren in het voorkomen van soorten. Vrijwilligers krijgen meer zekerheid dat hun gegevens ook goed gebruikt worden door de beheerders en dat ze daarmee een bijdrage leveren aan een beter beheer van de natuurgebieden. Bovendien zal het niet langer nodig zijn om gegevens op verschillende plekken aan te leveren; alles komt terecht in de Nationale Databank Flora en Fauna. Daarnaast kunnen vrijwilligers van Natuurmonumenten door de VOFF-partijen geholpen worden de inventarisatiemethodes onder de knie te krijgen.

Nieuwe veldgids is uit!

In januari is de nieuwe Veldgids Europese Zoogdieren verschenen. Niet eerder werden alle zoogdieren van Europa inclusief die van de oostelijke EU-landen zo fraai en overzichtelijk in één veldgids bijeengebracht. Deze gids bundelt de kennis en jarenlange ervaring van drie bekende Nederlandse zoogdierkenners en leden van de Zoogdierverseniging: Peter Twisk, Annemarie van Diepenbeek en Jan Piet Bekker. De gids is voorzien van tekeningen van Peter Twisk en kleurenfoto's van Rollin Verlinde.

De combinatie van soortbeschrijvingen,

Fotowedstrijd Zoogdier en Zoogdieratlas.nl

Dit is de 21ste jaargang van Zoogdier. Ons tijdschrift is dus twintig jaar oud. En dat willen we vieren met een fotowedstrijd in samenwerking met Zoogdieratlas.nl. In de maanden maart tot en met november loopt de fotowedstrijd van Zoogdieratlas.nl. Wie uiterlijk 1 november 2010 foto's instuurt, maakt kans op een leuke prijs (later meer hierover). Alleen foto's van in het wild levende zoogdieren in Nederland (en Vlaanderen) dingen mee naar de prijzen. Het gaat bij de beoordeling niet alleen om de kwaliteit van de foto -al zijn mooie foto's natuurlijk welkom. Insturen gaat als volgt: na registratie op de website Zoogdieratlas.nl kunt u uw foto uploaden in de desbetreffende provincie / map fotowedstrijd. Vermeld in de titel van de foto ook uw voor- en achternaam en geef bij het registreren uw email adres door. Lees daar ook de voorwaarden want natuurlijk gebruiken we die foto's graag voor bijvoorbeeld Zoogdier of de Zoogdieratlas. De uitslag wordt bekend gemaakt in het laatste nummer van Zoogdier van dit jaar.

herkenningstekeningen en tips voor waarneming is gericht op praktische en nauwkeurige determinatie van zoogdieren in het veld. De gids behandelt de uiterlijke kenmerken van de dieren en geeft vergelijkende overzichten van de schedels. Sleutelpagina's met fraaie tekeningen waarin het type dier aangegeven wordt, leiden snel en gemakkelijk naar de juiste soortgroep. De Veldgids Europese Zoogdieren geeft in de inleidende hoofdstukken veel algemene informatie over typische eigenschappen van zoogdieren en hoe ze aangepast zijn aan hun omgeving. Van enkele 'lastige'

groepen worden vergelijkende sporen-overzichten gegeven. De veldgids weer-spiegelt de nieuwste wetenschappelijke inzichten en omvat ook soorten die nieuw zijn voor Europa, zoals de Levantijnse mol en de steppebaardvleermuis. De veldgids is uitgegeven door KNNV-uitgeverij, met medewerking van de Zoogdierverseniging. De publicatie is mede mogelijk gemaakt dankzij een bijdrage uit het Regulus Fonds, dat door het Prins Bernhard Cultuurfonds beheerd wordt. Leden kunnen de veldgids voor slechts €29,95 bestellen via het secretariaat van de Zoogdierverseniging.

Scheygrondprijs voor Dennis Wansink

Het werd al aangekondigd tijdens zijn af-

scheidsreceptie, maar tijdens de na-jaars-ALV was het zo ver: Dennis Wansink kreeg de Dr. A. Scheygrondprijs uitgereikt. Deze prijs is aan hem toegekend voor de belangrijke rol die hij heeft gespeeld in de natuurbescherming in ons land. Als bioloog deed Dennis met name onderzoek naar de otter en de das. Tussen 1993 tot 1995 was hij bestuurslid van wat toen nog de VZZ heette. Vanaf 1995 gaf hij als bureau-coördinator leiding aan vrijwilligers en betaalde projectmedewerkers. Dennis was de eerste directeur van de Zoogdierverseniging en onder zijn leiding groeide de staf van 1 naar 19 personen. Voor de organisatie is Dennis altijd een steunpilaar geweest. Hij richtte zich niet alleen op Nederland, maar hij schreef bijvoorbeeld met zijn vrouw Svetlana ook de zoogdiergids voor Bulgarije. De laatste jaren was Dennis teamleider Bescherming & Communicatie.

Vleermuizen in de stad

Vleermuizen komen overal in Nederland voor. Ook in steden en dorpen, waar zij verblijfplaatsen vinden en waar veel prooidieren aanwezig zijn. Vleermuizen zijn ook zwaar beschermd door de Flora- en faunawet. De combinatie van een brede verspreiding en een zware bescherming leidt bij sloop- en bouwprojecten nogal eens tot problemen.

Door een betere (toegang tot) kennis van vleermuizen in de stad kan bij ruimtelijke ontwikkelingen in de stad in een vroeg stadium rekening worden gehouden met de potentiële aanwezigheid van vleermuizen. Daarnaast kan bij de bouw, inrichting of renovatie van woonwijken en andere stedelijke ontwikkelingen bij voorbaat ruimte worden geboden voor vleermuizen en kan hun leefgebied structureel worden verbeterd. Door deze vorm van duurzame stedelijke ontwikkeling kunnen populaties vleermuizen sterker worden waardoor deze minder kwetsbaar zijn voor ruimtelijke ontwikkelingen in de stad. Ruimtelijke ontwikkelingen kunnen dan sneller doorgang vinden.

De Zoogdierverseniging heeft een handboek gemaakt over de omgang met vleermuizen in de stad. Gemeente Utrecht was hiervoor de opdrachtgever en het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit heeft het gefinancierd. Alle geïnteresseerden hebben toegang tot dit handboek, via de website www.vleermuizenindestad.nl.

- UIT LUTRA -

Konijnen uitzetten

In het jongste nummer van het wetenschappelijke tijdschrift LUTRA van de Zoogdierverseniging, een publicatie van onderzoekers Marijke Drees, Jasja Dekker, Linda Wester en Han Olff over het verplaatsen van konijnen in de duinen. Gekeken is naar overleving, verspreiding en predatie in relatie tot voedselkwaliteit en het gebruik van hollen. Het gecontroleerd en legaal uitzetten van konijnen wordt in Nederland momenteel niet toegepast. Maar de onderzoekers concluderen dat dit in sommige situaties toch een nuttig hulpmiddel zou kunnen zijn daar waar herstel van de konijnenstand uitblijft en de biodiversiteit van een natuurterrein daardoor achteruit gaat.

Foto Paul van Hoof

In een experiment is ervaring opgedaan met het uitzetten. Van een eiland in het sluiscomplex van IJmuiden, dat voor de scheepsvaart moest worden verwijderd, werden de konijnen weggevangen en uitgezet op een locatie in de duinen, waar konijnen door habitatverandering na de konijnenziekte RHD lokaal zeldzaam waren geworden. Door de konijnen van een zender te voorzien, kon de overleving en het gebruik van burchten worden bepaald. Daarbij kon het gedrag van de uitgezette dieren vergeleken worden met een tweetal lokale, gezenderde konijnen.

In de eerste week na het uitzetten was er hoge sterfte doordat konijnen prooi werden van de vos. De voedselkwaliteit was voldoende en de uitgezette dieren hadden enige immuniteit tegen beruchte konijnenziekte RHD (VHS). De meeste konijnen verlieten de kunstburchten al de eerste nacht en verhuisden naar ongebruikte en gedeeltelijk ingestorte oude hollen. De uitgezette konijnen trokken minder ver weg dan de konijnen in buitenlandse onderzoeken. Ze bleken meerdere burchten te blijven gebruiken. Dat lijkt op 'natuurlijk' gedrag in kustduinen: als er meerdere burchten beschikbaar zijn maken konijnen optimaal gebruik van dat aanbod.

Foto Tijs Tinbergen

VLAANDEREN

Derde editie 'Kortste Nacht van het Zoogdier' duikt het water in

Nachtelijke excursie tijdens de 'kortste nacht' 2009. Foto Niels Desmet

Naar jaarlijkse gewoonte organiseert de Zoogdierenwerkgroep Vlaamse Ardennen plus op 19 juni 2010 opnieuw een 'Kortste Nacht van het Zoogdier'. Hiervoor werd de 'Kaaihoeve' in Zwalm (in samenwerking met de Provincie Oost-Vlaanderen) als uitvalsbasis gekozen. Net als in de vorige twee edities is er volop de kans om samen met vrijwilligers op zoek te gaan naar zoogdieren en ervaring op te doen met de verschillende inventarisatiemethodes. Maar er is meer. Dit jaar spitsen we ons toe op het centrale thema 'water'. Waterbeheer vormt immers een zeer belangrijke, maar vaak minder gekende component in het beheer van de natuur. Tijdens de verschillende activiteiten wordt dan ook de nadruk gelegd op een aantal zoogdiersoorten die het belang en de diversiteit van water in een landschap aantonen. Via posters vertellen otter, bever, waterspitsmuis en waterveermuis hun verhaal en vanuit elk van deze posters worden activiteiten opgezet die de bezoeker het mooie landschap in de Zwalmstreek insturen. Zo wordt tijdens een kindvriendelijke landschapswandeling nagegaan waarom de otter uit Vlaanderen is verdwenen en welke ingrepen nodig zijn om de soort terug te laten komen. Tijdens enkele live-trapsessies wordt 's avonds en 's nachts gezocht naar waterspitsmuis in de ruime omgeving van de Kaaihoeve zelf. In de late avond kan iedereen samen met ervaren vleermuiskenners met de bat-detector speuren naar waternvleermuizen boven de oude armen

van Schelde. Het geheel wordt dus een boeiende mix van activiteiten voor zowel meer ervaren mensen als voor zij die voor het eerst willen kennismaken met onze Vlaamse zoogdieren. Meer info op: www.zoogdierenwerkgroep.be/vlaamseardennenplus

Verslag Ardennenweekend 2009

Eind september 2009 ging de Zoogdierenwerkgroep tijdens het Ardennenweekend op zoek naar heel wat spectaculairs, gaande van (sporen van) bevers over burlende herten tot de zeldzame Millers waterspitsmuis. Deze laatste hebben we jammer genoeg niet kunnen waarnemen, maar we deden heel wat andere spectaculaire waarnemingen.

Braakballen pluizen. Foto Paul van Daele

Vrijdagavond kwamen de 23 deelnemers druppelsgewijs toe in het verblijf in Tenneville. Enkelen waren onderweg al gaan luisteren naar het concert en de prachtige toneelvoorstelling van de burlende herten. De live-traps waren al enkele dagen tevoren geplaatst, zodat we die avond onmiddellijk konden starten met controleren van de vallen. Tussen de controles in maakte de heterogene

groep (oude en jonge, Belgische en Nederlandse) deelnemers kennis met elkaar bij een goeie Belgische pint. Tot diep in de nacht werden controles uitgevoerd, maar de eerste vangsten bleven wat mager.

De volgende dag bezochten we enkele plaatsen waar bevers aan het werk geweest waren. De spectaculaire dammen werden door de meesten onmiddellijk waargenomen, maar voor de burchten had de één al wat meer aanwijzingen nodig dan de andere om ze te ontdekken. De sporen van hun knaagwerk waren voor iedereen indrukwekkend, zeker voor de kleinsten onder ons.

Bij de laatst bezochte beverwerken werd de groep opgesplitst in twee. Het was inmiddels vooravond en de ene groep bleef achter om de bevers buiten te zien komen, terwijl de andere groep naar een andere locatie vertrok waar burlende herten te horen en misschien ook te zien zouden zijn. Dat leverde verhalen op over fantastische achtervolgingen tussen bronstige herten of de toch wel drie seconden zichtbare bever's. Nachts werden opnieuw controles uitgevoerd van de verschillende muizenvallen. Nu ook met pitfalls erbij om hopelijk waterspitsmuizen te vangen. De vangstresultaten bleven in kwantiteit mager, maar er werden toch vier soorten muizen (bosspitsmuis, rosse woelmuis, gewone bosmuis en dwergmuis) en drie soorten vleermuizen (gewone dwergvleermuis, *Myotis sp.* en waternvleermuis) waargenomen.

Op zondag werd op een wandeling te vertrekken naar een nabijgelegen Natura 2000-reservaatje in prachtig stralend herfstweer. Hierna gingen alle deelnemers hun eigen weg. Sommigen

genoten nogmaals van het schouwspel van burlende herten, anderen probeerden nogmaals de bevers waar te nemen. Enkelen hadden veel geluk en zagen een echte wilde kat op rooftocht. Om het lijstje volledig te maken, geven we hier nog de andere zoogdieren die waargenomen werden tijdens het weekend: egel, vos, das, mol (spoor), ree, woelrat, everzwijn (spoor) en eekhoorn.

Agenda & adressen

16 april Symposium 'Alternatieve methoden muskusratten-bestrijding'

Dit symposium wordt gehouden in Lelystad

17 april Landelijke Zoogdierdag 'Zoogdieren in de stad'

De Landelijke Zoogdierdag van de Zoogdierverseniging heeft als thema 'Zoogdieren in de stad'. Op het programma staan onderwerpen als zoogdieronderzoek in de stad, vleermuizen in de stad, de stad als biotoop, egels in de stad, steenmarters in Deventer en nog meer. Tijdens de lunchpauze wordt de **Algemene Ledenvergadering** gehouden. De locatie is Natuurplaza in Nijmegen. Leden krijgen een uitnodiging toegestuurd.

8 mei Kanoënd op zoek naar zoogdieren in de Biesbosch

De Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt gaat per kano op zoek naar allerlei sporen van zoogdieren in de Biesbosch. We proberen zeker ook een glimp op te vangen van de aanwezige bevers. We overnachten op een camping in de buurt om maximaal van de late en vroege uurtjes gebruik te kunnen maken.

19 mei Wild Zwijnsymposium

Zoogdierverseniging organiseert in het kader van het Jaar van het Wild Zwijn een symposium over de economische waarde van dit hoefdier en andere grotere zoogdieren. Locatie: Herkenbosch (Limburg). Meer informatie komt op de website.

19 juni Kortste Nacht van het Zoogdier in Vlaanderen

De Kortste Nacht van het Zoogdier gaat dit jaar door in de Kaaihoeve in Zwalm. Meer info bij "Kort nieuws".

16-19 september Walvistrip op de Atlantische Oceaan

Aangezien de lijn Portsmouth-Bilbao-Portsmouth op 27 september 2010 definitief wordt stopgezet, is het dit jaar je laatste kans om deze zeezoogdieren- en vogeltrip nog mee te maken! De Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt heeft een beperkt aantal kajuiten kunnen bemachtigen. Als je zeker wil zijn van een plaatsje, dien je heel snel in te schrijven.

18,19 september Tweede Egelweekend in Nederland

Tijdens het derde weekend in september wordt voor de tweede keer een nationaal Egelweekend gehouden op initiatief van de Zoogdierverseniging. Iedereen die dan iets wil organiseren over egels kan zich bij dit evenement aansluiten. Meld u door een mail te sturen aan jaarvandeegel@zoogdierverseniging.nl.

11-12-13 november 28ste Martercolloquium

Internationaal symposium over alle marterachtigen, deze keer gehouden in Nederland (Nijmegen). Nadere informatie volgt.

20 november Algemene ledenvergadering Zoogdierverseniging

Jaarplan en begroting worden besproken.

Ga voor actuele informatie naar onze websites:
www.zoogdierverseniging.nl
www.zoogdierenwerkgroep.be

NEDERLAND Zoogdierverseniging

Postadres: Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen

Bezoekadres: Natuurplaza, Mercator 3, Toernooiveld 1, 6525 ED Nijmegen

Telefoon 024-7410500 **Fax** 024-7410501

info@zoogdierverseniging.nl **www.zoogdierverseniging.nl**

Veldwerkgroep Nederland

Eric Thomassen, Middelstepracht 28, 2312 TX Leiden, 071-5127761,
veldwerkgroep@zoogdierverseniging.nl

Materiaaldepot Veldwerkgroep

Jan Alewijn Dijkhuizen, materiaal@zoogdierverseniging.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland

Anne-Jifke Haarsma, p/a Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 023-5472583,
vleermuiswerkgroepnederland@zoogdierverseniging.nl
www.vleermuis.net

Werkgroep Zoogdierbescherming

Marijke Drees, Steenhouderskade 80, 9718 DH Groningen, 050-5274525,
info@zoogdierverseniging.nl

Werkgroep Boomarter Nederland

Ben van den Horn, Celsiusstraat 4, 3817 XG Amersfoort, 033-4625970,
boomarterwerkgroep@zoogdierverseniging.nl

Werkgroep Zeezoogdieren

Jan-Willem Broekema, Brikkenwal 20, 2317 GT Leiden,
j.w.broekema@inter.nl.net

Werkgroep Kleine marterachtigen

Tim Hofmeester, p/a Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen,
werkgroep-kleine-marterachtigen@zoogdierverseniging.nl

Beverwerkgroep Nederland

Gerrit Kolenbrander, Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500
beverwerkgroep@zoogdierverseniging.nl

Zoogdierwerkgroep Zeeland

Nanning-Jan Honingh, Schoondijkse dijk 35, 4438 AE Driewegen, 0113-403259,
nanning-jan.honingh@slz.landschapsbeheer.nl

Zoogdierwerkgroep Overijssel

Annelies van der Blij, p/a Natuur & Milieu Overijssel, Stationsweg 3,
8011 CZ Zwolle, 038-4250979, blij@natuurmilieu.nl

Redactie wetenschappelijk tijdschrift LUTRA

p/a Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, 026-3705318,
lutra@zoogdierverseniging.nl

VLAANDEREN Natuurpunt

Natuurpunt Studie

Goedele Verbeylen, Coxiestraat 11, 2800 Mechelen,
015/297244, goedele.verbeylen@natuurpunt.be

Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep

Paul Van Daele, Rekkemstraat 144, 9700 Volkegem, 0494-401777,
saripaul@skynet.be, www.zoogdierenwerkgroep.be
Naast de overkoepelende Vlaamse Zoogdierenwerkgroep zijn plaatselijk ook heel wat lokale en regionale zoogdieren- en natuurstudiewerkgroepen actief rond zoogdieren. Hun contactgegevens vind je op de website.

Natuurpunt Vleermuizenwerkgroep

Alex Lefevre, Klissenhoek 85, 2290 Vorselaar, 014-516201,
vleermuizenalex@yahoo.com, www.natuurpunt.be/vleermuizenwerkgroep

JNM Zoogdierenwerkgroep

Daan Dekeukeleire, Polderdreef 37, 9840 De Pinte, 0474-488979,
daan@jnm.be, www.jnm.be

Het moment van...

Marijn Heuts

In deze rubriek presenteren fotografen hun meest geliefde foto en het bijbehorende verhaal. Uw inzending is welkom. Stuur deze naar redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl of per post naar de redactie op Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen

Een welpje Afgelopen mei werd ik getipt over een vermoedelijke vossenbouw in een duiker in een droogstaande greppel, midden in de weilanden. Meteen die avond ben ik gaan kijken, en op basis van de verse uitwerpselen en prooiresten was er maar één, bevestigende, conclusie mogelijk. Mooi zo. Ik besloot het er op te wagen en ging aan de slag. Pas na drie dagen posten kreeg ik de kans enkele foto's te maken. Het was nog een halfuurtje tot het donker zou worden. Een welpje waggelde door het weiland en kwam langzaam mijn kant op. Na een tijdje liep 'ie niets-vermoedend mijn beeld in. Ik had hem of haar helemaal niet zien aankomen, hij werd opgeslokt door het iets hogere gras aan de rand van het weiland. Pas nu realiseerde ik me hoe klein het beestje eigenlijk nog maar was. Het geluid van de sluiters deed het vosje even stoppen in zijn schreden en mooi in de lens kijken, waarna hij onverstoord de laatste meters naar de bouw aflegde en heel symbolisch uit het zicht en in de greppel verdween.

